

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Marie Žižková

**Vztah Ruské federace k ruské menšině
v „blízkém zahraničí“**

Bakalářská práce

Praha 2012

Autor práce: **Marie Žižková**

Vedoucí práce: **Mgr. Karel Svoboda, Ph.D.**

Rok obhajoby: **2012**

Bibliografický záznam

ŽIŽKOVÁ, Marie. *Vztah Ruské federace k ruským menšinám v „blízkém zahraničí“*. Praha, 2012. 54 s. Bakalářská práce (Bc.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. Vedoucí diplomové práce Mgr. Karel Svoboda, Ph.D.

Abstrakt

Bakalářská práce „Vztah Ruské federace k ruským menšinám v „blízkém zahraničí““ se zabývá přístupem Ruska k menšině, jež vznikla po rozpadu Sovětského svazu v roce 1991. Členy této menšiny jsou Rusové, kteří migrovali po území svazového státu a při jeho zániku se stali v nových nástupnických zemích menšinou. V průběhu 90. let byla otázka menšin zařazena v Ruské federaci mezi zahraničně politická témata a s nástupem Vladimíra Putina se stala prioritou zahraniční politiky. Práce analyzuje pomocí programových prohlášení a strategických dokumentů vydaných v letech 1991 – 2008 rétoriku ruské vlády a konfrontuje ji s reálnými příklady konfliktů Ruska s vládami postsovětských států, v nichž ruská menšina hrála roli. V první části práce autor představuje pozici menšin v jednotlivých nově utvořených státech a historický vývoj otázky diaspory na území Sovětského svazu. Druhá část přináší obecný přehled zahraniční politiky Ruska zaměřený na blízké zahraničí a také výčet normativních aktů spojených s řešením otázky menšin. V poslední části je analyzován postup Ruska při odsunu sovětských vojsk z Pobaltí a při zrušení dvojího občanství v Turkmenistánu. Dále se autor zaměřuje na rozdíly ve vztahu Ruské federace k menšinám v těchto dvou oblastech. Práce dochází k závěru, že rétorika Ruské federace vztahující se k otázce menšiny je mnohem agresivnější nežli reálné chování a také že tento vztah je zásadně ovlivněn vývojem vnitřní politiky státu.

Abstract

Thesis „Relationship of the Russian Federation to the Russian minorities in the „Near Abroad““ deals with attitude of Russia to the minority, which was created after the collapse of the Soviet Union in 1991. The members of this minority are consisted of

Russians who migrated within union state and after its break up became a minority of the new succession states. During the 1990s the minority issue was integrated into the foreign policy discourse until it became, under Putin, one of the central elements of Russian foreign policy. The paper analyzes the government rhetoric in the statements and strategic documents published between 1991 – 2008 and confronts them with examples of Russian reaction to conflicts in post-Soviet states linked to Russian minority. The thesis is divided into three sections. The first part presents the position of minorities in the newly formed states and historical development of diaspora issue in the Soviet Union. The second part provides the overall picture of Russian foreign policy focused on the Near Abroad as well as a list of normative acts, which consist proposals to solution of minority issue. The last part analyzes the Russian stances during the withdrawal of Soviet troops from the Baltics and the revocation of dual citizenship in Turkmenistan. Author also deals with differences in relationship of the Russian Federation to the minorities in this two regions. The thesis comes to a conclusion that the rhetoric of the Russian Federation in relation to the minority issue is more aggressive than the real behavior and that this relationship is significantly influenced by the development of internal policy.

Klíčová slova

Ruská federace, diaspora, ruské menšiny, blízké zahraničí, postsovětský prostor

Keywords

Russian Federation, diaspora, Russian minorities, Near Abroad, post-Soviet space

Rozsah práce: 84 371

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval/a samostatně a použil/a jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 18. 5. 2012

Marie Žižková

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu práce Mgr. Karlu Svobodovi, Ph.D., který mi ochotně poskytoval cenné rady, komentáře a připomínky.

PROJEKT BAKALÁŘSKÉ PRÁCE	
Jméno:	Marie Žižková
E-mail:	marzizk@seznam.cz
Semestr:	letní 2011
Akademický rok:	2010/2011
Název práce:	Vztah Ruské federace k ruským menšinám v "blízkém zahraničí"
Předpokládaný termín dokončení (semestr, školní rok):	letní 2012
Vedoucí bakalářského semináře:	PhDr. David Emler, PhDr. Miroslav Kunštát Ph.D.
Vedoucí práce (není povinné):	Mgr. Karel Svoboda Ph.D.
Zdůvodnění výběru tématu práce (5 řádek):	Toto téma jsem si zvolila, protože se zajímám o teritorium Ruské federace a bývalého Sovětského svazu. Ráda bych pokračovala v magisterském studiu na oboru východoevropská studia, a proto se celý třetí ročník hodlám zabývat touto oblastí. Výběr tohoto tématu je také ovlivněn tím, že nevycestuji v příštím roce do zahraničí, tudíž nemohu provést terénní výzkum a toto téma mohu zpracovávat pouze v teoretické rovině.
Předpokládaný cíl (5 řádek):	Cílem práce bude popsat, jak se Ruská federace chovala v daném období k menšinám v zahraničí, zdali se řídí vytyčenou koncepcí, či se od ní odlišuje a jak. Pravděpodobný závěr podle předběžných odhadů bude ten, že Rusko spíše svých vztahů k menšinám využívá pro své potřeby. Podporuje je pouze za předpokladu zisku nějakých výhod. Sekundárním cílem bude i zmapování rozdílných vztahů k jednotlivým menšinám v odlišných zemích.
Základní charakteristika tématu (10 řádek):	Vybrané téma bude pojednávat o vztahu Ruské federace k menšinám Rusů, kteří žijí v bývalých zemích Sovětského svazu. Dnes tvoří menšiny, dříve tvořili privilegované vrstvy, popíši tedy jejich životní podmínky, jak se jejich postavení případně změnilo a také historicky nastíním, proč obývají dané území a v jakém množství. Hlavně se ale budu zabývat samotným vztahem Ruské federace k nim. Zdali existuje oficiální verze, podle jaké koncepce se vztahy řídí, či naopak. Samořejmě popíši i jak vztahy vypadají v praxi. Pravděpodobně se téma bude také týkat rozdílů mezi zeměmi, ve kterých menšiny žijí, ale budu se snažit, aby se téma neodklonilo ke komparaci jednotlivých menšin, ale aby zůstala zachována hlavní linie tématu, tedy popis charakteru vztahu Ruské federace a Ruská federace jako podstata práce a hlavní zkoumaná země.
Předpokládaná struktura práce (10 řádek):	Předpokládám, že práce bude mít čtyři části. Zprvu objasním výskyt ruských menšin v dané oblasti, tedy načrtnu historii ruské migrace v určité postsovětské zemi. Druhá část práce by se měla týkat vysvětlení přístupu Ruské federace k těmto menšinám v teoretické rovině, podle daných legislativních aktů RF.

V třetí části popíši naopak praktickou rovinu problému, tedy reálnou podobu daných vztahů, rozdílnosti a podobnosti v jednotlivých zemích. V poslední části se pokusím dané výsledky zkompletovat a vyvést z nich závěry. Jak jsem již psala v cíli práce, mé prvotní odhady jsou, že Rusko pozici svých menšin pouze využívá.

Základní literatura (10 nejdůležitějších titulů):

Kolsto, P.: Political construction sites: nation-building in Russia and the post-Soviet states. Boulder: Westview Press, 2000.

Kolsto, P.: Russians in the former Soviet republics. Londýn: Hurst, 1995.

Kolsto, P.: The new Russian diaspora - an identity of its own? possible identity trajectories for Russians in the former Soviet republics. Ethnic & Racial Studies. 1996, roč. 19, č. 3, s. 609-639.

Romaniuk, S. N.: Russian diaspora politics: Regional security and the russian diaspora in post-soviet space. European journal of scientific research. 2008, roč. 20, č. 3, s. 508-519.

Sakwa, R.: Russian politics and society. New York: Routledge, 2008.

Smith, G.: The Nationalities question in the post-soviet states. Londýn: Longman, 1996.

Smith, G.: Transnational politics and the politics of the Russian diaspora. Ethnic & Racial Studies. 1999, roč. 22, č. 3, s. 500-523.

Steen, A.: National elites and russian minority issue. Does EU-NATO integration matter? European Integration. 2010, roč. 32, č. 2, s. 193-212.

Zezelev, I.: Policy of the Russian Federation towards the Russian Diasporas in the Neighboring States under President Putin. Conference Papers - International Studies Association. 2008, annual meeting, s. 1-10.

Ziegler, C. E.: The Russian Diaspora in Central Asia: Russian Compatriots and Moscow's Foreign Policy. Demokratizatsiya. 2006, roč. č. 14, s. 103-126.

Podpis studenta a datum

Schváleno	Datum	Podpis
Vedoucí bakalářského semináře		
Garant oboru		

Obsah

ÚVOD.....	10
1 ZÁKLADNÍ CHARAKTERISTIKA RUSKÉ DIASPORY	13
1.1 TERMINOLOGICKÉ VYMEZENÍ.....	13
1.2 HISTORIE RUSKÉ DIASPORY	16
1.2.1 Vývoj diaspory v letech	16
1.2.2 Vývoj státního přístupu k diaspoře.....	17
1.3 POZICE RUSŮ V ZEMÍCH BLÍZKÉHO ZAHRANIČÍ.....	19
1.3.1 Pobaltí.....	20
1.3.2 „Slovanští bratři“	21
1.3.3 Střední Asie	22
1.3.4 Republiky Jižního Kavkazu	24
1.3.5 Moldavsko	25
2 DEKLAROVANÝ VZTAH RUSKÉ FEDERACE K RUSKÉ MENŠINĚ	26
2.1 ZAHRANIČNÍ POLITIKA RUSKÉ FEDERACE V BLÍZKÉM ZAHRANIČÍ V LETECH 1991-2008	26
2.2 VZTAH RUSKÉ FEDERACE K RUSKÝM MENŠINÁM V BLÍZKÉM ZAHRANIČÍ V OBDOBÍ VLÁDY PREZIDENTA JELCINA	29
2.3 VZTAH RUSKÉ FEDERACE K RUSKÝM MENŠINÁM V BLÍZKÉM ZAHRANIČÍ V OBDOBÍ VLÁDY PREZIDENTA PUTINA	33
3 REÁLNÉ PŘÍKLADY VZTAHU RUSKÉ FEDERACE K BLÍZKÉMU ZAHRANIČÍ.....	37
3.1 PŘÍSTUP RUSKÉ FEDERACE K POBALTÍ V OTÁZCE RUSKÉ DIASPORY.....	38
3.2 PŘÍSTUP RUSKÉ FEDERACE KE STŘEDNÍ ASIÍ V OTÁZCE RUSKÉ DIASPORY	41
3.3 FAKTORY OVLIVŇUJÍCÍ ROZDÍLNÝ PŘÍSTUP RUSKÉ FEDERACE VŮČI STŘEDNÍ ASIÍ A POBALTÍ	43
ZÁVĚR	46
SUMMARY	48
POUŽITÁ LITERATURA.....	49

Úvod

Během sedmi desetiletí existence Sovětské svazu docházelo na jeho území k přesunům obyvatelstva a etnickému promíchávání. Rusové jako jedna z těchto etnických skupin migrovali do oblastí mimo vlastní národní stát, nicméně nadále zůstávali v Sovětském svazu. Změna nastala, když se v roce 1991 Sovětský svaz rozpadl a vzniklo nových patnáct republik. V těchto nových státech se celkově nacházelo 25 milionů etnických Rusů, z nichž se staly menšiny s mnohdy výrazným procentuálním zastoupením mezi obyvatelstvem. Otázkou se stalo, jaké bude nové postavení této menšiny, jak se k ní zachovají státy, kde sídlí, a jaké kroky podnikne vůči ní Ruská federace.

Pozice ruských menšin se v jednotlivých postsovětských republikách začala odlišovat. Lišil se status, který získaly, velikost zastoupení ve státě, počet Rusů, jež se rozhodl vrátit do Ruska či stupeň její asimilace. Ve většině zemí Rusové získali občanství bez komplikací, jinde jim bylo umožněno držet dvojí občanství a naopak v některých státech občanství nezískali vůbec a stali se neobčany. S velikostí menšiny byla úzce propojena míra asimilace. Menší procentuální zastoupení Rusů se logicky rychleji asimilovalo a ani nepožadovalo po vládě formulaci oficiálního statusu ruského jazyka. Ten v průběhu let ztrácel pozici hlavního jazyka, až ve většině zemí vymizel z oficiálních médií a státní správy. Dále fungoval ve funkci jazyka pro mezinárodní komunikaci a jako aktivní jazyk byl používán především starší generací. Přístup místního obyvatelstva a státu bydliště k menšinám se odrazil v počtu migrantů, kteří se vrátili do Ruska. Minimálně v tomto momentu se otázka ruské menšiny v blízkém zahraničí začala týkat i Ruské federace.

Právě vztahem Ruska k této menšině v letech 1991 – 2008 se zabývá má práce. Rozbor je započat obdobím po rozpadu Sovětského svazu a politikou prezidenta Borise Jelcina vůči menšinám a končí druhým funkčním obdobím prezidenta Vladimíra Putina, aby bylo možné pracovat s dvěma srovnatelně dlouhými časovými úseky a ohodnotit změny mezi nimi. Ruské vedení totiž brzy po vzniku nového státu přijalo otázku ruské menšiny jako bod zahraniční politiky a její ochranu jako prioritu v mnohých strategických dokumentech. Spojilo ji s tvorbou politiky vůči bývalým svazovým republikám, které se tak spolu s Ruskou federací staly předmětem mého zkoumání.

Cílem práce je zjistit, zda Ruská federace v daných letech využívala ruské menšiny v blízkém zahraničí jako nástroj politické moci, k zajištění si velmocenské

pozice či jiných politických výhod na základě porovnání oficiálního vyjadřování ruské vlády v normativních aktech, strategických dokumentech či deklarovaných vyhláškách s konkrétním reálným jednáním v konfliktech na území států bývalého Sovětského svazu spojených s problémem menšiny. Za sekundární cíl je stanoveno porovnat různé přístupy Ruské federace k menšinám v těchto jednotlivých teritoriích.

Metodologicky práce analyzuje primární i sekundární zdroje. Pro vytvoření historického kontextu zkoumané otázky v první části analyzuji dostupnou literaturu. Druhá část zkoumá politické kroky prezidentů Jelcina a Putina, jak se odrazily v primárních zdrojích, programových prohlášeních, vojenské doktríně či koncepci zahraniční politiky a postupuje chronologicky. V třetí části využívám prvky komparace, kdy reálné řešení konfliktu konfrontuji s deklarovanými prioritami Ruské federace a vztah k menšinám v Pobaltí srovnávám se vztahem k menšinám ve Střední Asii.

Práce je složena ze tří kapitol. První kapitola se zabývá charakteristikou ruských menšin. Nejprve vymezuje důležité termíny, které souvisí s tématem, poté nabízí historický přehled rozvoje diaspory na území Ruska. Dále mapuje změny v početním zastoupení menšiny a důvody emigrace Rusů mimo území dnešní Ruské federace. Také se zabývá přístupem Sovětského svazu k politice menšin a národnostní politice. První část uzavírá výčet jednotlivých oblastí, které jsou zkoumaným objektem, tedy Pobaltí, republiky Jižního Kavkazu, východoevropské státy, Moldavsko a státy Střední Asie, a v rámci nich se věnuje rozdílné pozici ruské menšiny.

Druhá kapitola se zabývá vývojem Ruské federace ve vztahu k ruské menšině v blízkém zahraničí v normativní rovině. V počátku se věnuje vývoji ruské zahraniční politiky a jejím rozdílům mezi obdobím vlády prvního a druhého ruského prezidenta, aby tak nastínila důvody vzniku programů na podporu ruských menšin. Druhá část analyzuje už samotná vyjádření Ruska v dokumentech a změny v rétorické oblasti, které nastaly při výměně prezidentského postu.

Třetí závěrečná část se snaží srovnávat postupy Ruské federace v reálném konfliktu s rétorikou a vydanými dokumenty v těchto letech. Využívá pro to dvou nejvýstižnějších sporů mezi Ruskou federací a státem blízkého zahraničí, jejichž neřešení bylo spojeno s otázkou ruské menšiny. První se týkal stažení vojenských jednotek z Pobaltí na počátku 90. let a druhý zrušení dvojího občanství v Turkmenistánu v roce 2003. Dále poslední část práce analyzuje rozdíly politiky Ruska vůči těmto dvěma oblastem i přes deklarované stejné hodnoty o ochraně menšin v obou částech postsovětského prostoru.

Do této třetí kapitoly, jež se zabývá skutečnou politikou Ruské federace, by se mohlo zdát vhodné zařadit i podkapitulu zabývající se finanční podporou ruských menšin, ale tak jsem neučinila. Z části abych dodržela doporučený rozsah práce, protože takováto podkapitola by byla jistě obsahově náročná, a také z důvodu, že by třetí kapitole přidala další rovinu zkoumání, a ta by se mohla zdát v tomto typu práce nadbytečná.

Problém ruských menšin je v ruské literatuře většinou obsažen v publikacích popisujících národnostní problémy Ruské federace a potíže s definováním státní identity. Takovéto typy statí a také roční přehledy o etnopolitické situaci Ruska můžeme nalézt v tvorbě *Institutu etnologie a antropologie Ruské akademie věd*. Ten se nezabývá přímo přístupem Ruska k menšinám v zahraničí, ale spíše charakteristikou jejich postavení ve společnosti. Ačkoliv pro obsah mé práce nebyly výstupy tohoto institutu natolik významné, abych je citovala, považuji je za přínosné kvůli prvotnímu vymezení tématu.

Pro zhodnocení vztahu Ruska s Rusy v zahraničí jsem využila publikace neruského autora. Jedná se o současného finského profesora na *Institutu východoevropských a východních studií na Univerzitě v Oslu* Pala Kolstoa. Stěžejní prací pro odbornou definici problému i pro pokračování vývoje do poloviny 90. let je jeho kniha *Russians in the former Soviet republics*. Nejenom, že zkoumala vývoj diaspory v minulosti, její postavení v Sovětském svazu, ale také jako první z publikací se zaměřila na vztah Ruska k ruské diaspoře po roce 1991. Pal Kolsto k tomuto tématu přispěl i další pro mou práci významnou publikací, a to *Political construction sites: nation-building in Russia and the post-Soviet states*, která doplňuje téma o popis pozice diaspory v nových státech bydliště. Dává důraz na heterogenitu diaspory v jednotlivých oblastech a význam zisku občanství pro další budoucnost menšin. Také přináší další chronologický posun v mapování vztahu Ruska k menšině.

Hodnocením dalšího vývoje vztahu Ruska k menšinám v blízkém zahraničí především za vlády Vladimíra Putina se zabývá ruský akademik Igor Zevelev. V práci je využita pouze jedna jeho stať: *Russia's policy toward compatriots in the former Soviet Union*, která však obsahovala množství přínosných informací. Pojednání publikované v časopise *Russia in Global Affairs* je zdařile oprostěno od ruského zkrslení situace a jasně v úvodu vymezuje viditelný rozdíl mezi politickou rétorikou Ruské federace a jejím reálným jednáním.

Druhá kapitola čerpá z části z obecné sekundární literatury zaměřené na zahraniční politiku Ruska vůči blízkému zahraničí po roce 1991, ale převážně z primárních dokumentů. Většina z nich je soustředěna na webové stránce *Mezinárodního svazu ruských krajanů* (Международный совет российских соотечественников) nebo webové stránce Ministerstva zahraničních věcí Ruské federace. Dané programy byly vybrány kvůli viditelnému posunu jednoho dokumentu oproti minulému. Záměrem bylo zařadit ty programy, jež přinášely nový náhled na problematiku ruských menšin z oficiálních míst. Z části se o výběr dokumentů zasloužila i inspirace diplomovou prací tureckého studenta sociálních věd Burcu Fadime Degirmena, neboť obsahuje přehledný výčet těchto programů rozdělených do stejných období zájmů jako v mé práci.

Třetí část čerpá především z novinových článků periodik *The Baltic Times* či *The Times of Central Asia*. Také jsem zde využila analýz pro vědecká centra. Pro vytvoření aktuálnějšího přehledu o počtech Rusů, kteří žili ve Střední Asii, ale emigrovali buď do Ruska nebo i jiných středoasijských států, jsem využila práci francouzského odborníka na Střední Asii Sebastiena Peyrouse *The Russian Minority in Central Asia: Migration, Politics, and Language* vytvořenou pro americký vzdělávací institut *The Kennan Institut*. Dále jsem čerpala z přednášky lotyšského odborníka na menšinové problémy Nilse Muižniekse na německé univerzitě na téma Rusové v Lotyšsku, v níž vyjádřil lotyšský pohled na vztah Ruska k tamní menšině a doplnil tak ruské a mezinárodní názory vyjádřené v jiných výše zmiňovaných zdrojích.

1 Základní charakteristika ruské diaspory

1.1 Terminologické vymezení

V této práci je použito mnoho výrazů významově specifických pro zkoumanou oblast, jejichž definice je důležitá nejen pro všeobecnou srozumitelnost, ale také kvůli jejich druhotnému významu, který v mnoha ohledech vyjadřuje i zvláštnosti vztahu Ruské federace k ruským menšinám v zahraničí.

Již pro název práce jsem využila pojem „blízké zahraničí“, v některých publikacích lze dohledat i jako „blízké pohraničí“ (*bližně je zaruběžje*). Jedná se o teritoriální vymezení oproti „vzdálenému zahraničí“ a označuje bývalé svazové republiky. Někdy je tento termín považován za výraz neo-imperialistických tendencí Ruska a neschopnosti ruské vlády uznat nově nabytou nezávislost postsovětských států. Finský akademik Pal Kolsto pojem chápe jako „název pro území se stejným historickým

pozadím, současnými problémy, ekonomickým propojením a smíšeným obyvatelstvem“.¹ Paradoxně byl tento výraz mezi prvními použit ministrem zahraničí Ruské federace Andrejem Kozyrevem, který v postsovětské historii Ruska představuje politiku spíše smířlivou než neo-imperialistickou. Na počátku 90. let, kdy vzniklo toto pojmenování, se totiž zahraniční politika orientovala směrem na Západ, aktivně se chtěla podílet v mezinárodních organizacích a případné konflikty řešit skrze ně.²

Mnohokrát je zde použit termín diaspora. Etymologický základ slova je v řečtině³ a obvykle se vztahuje k židovské diaspoře. Spojení ruská diaspora je však sémanticky zneužito, nenese žádné společné prvky s typickým rozmisťováním skupin lidí jako byli Židé či Arméni a jeho definice není exaktní.⁴ V této práci je použito ve smyslu definice amerického akademika Johna A. Armstronga, podle kterého: „*Pojem zahrnuje etnické skupiny, jejichž další příslušníci sídlí uvnitř národnostního státu někde jinde, za předpokladu, že menšinová skupina (...) přímo odmítá politické připojení k většinové společnosti*“.⁵

Ze zmíněných pojmenování je to, u kterého nejvíce z definice vyplývá i vyjádření charakteru vztahů Ruska k ruským menšinám v blízkém zahraničí, *sootečestvennik*, v překladu krajan. Tento název vyjadřuje předpoklad, že ruské zájmy sahají i do vnitřních záležitostí zahraničních států. Jeho definice se významově posunuje s definicí toho, kdo je ruský občan. Poprvé se pojem objevil v deklaraci *Na podporu ruské diaspory a ochranu ruských krajanů Ruskou federací* v roce 1995.⁶ V *Zákonu o krajanech v zahraničí* z roku 1999 byli krajané definováni jako: „*Ti, kteří se narodili v jednom státě a sdílejí jazyk, víru, kulturní dědictví, zvyky a tradice, stejně jako jejich přímí potomci, vyjma potomků osob, kteří jsou součástí titulárního národa cizího státu.*“⁷ V roce 2010 byl zákon rozšířen a definice se stala ještě vágnější. Zahrnuje i obyvatele žijící mimo Ruskou federaci, kteří se cítí být s Ruskem spojeni duchovně či

---

¹ Pal Kolsto, *Russians in the former Soviet republics* (London: Hurst, 1995), 259.

² Pal Kolsto, *Political construction sites: nation-building in Russia and the post-Soviet states* (Boulder: Westview Press, 2000), 92.

³ Z řec. diaspeirein, což znamená rozsévat či rozptylovat se.

⁴ Charles King a Neil J. Melvin, „Diaspora politics: Ethnic Linkages, Foreign Policy and Security in Eurasia“, *International Security* 24, č. 3, (zima 1999/2000): 110, <http://www.jstor.org/stable/2539307> (staženo 20. 3. 2012).

⁵ Kolsto, *Russians in the former Soviet republics*, 3.

⁶ Deklarace Na podporu ruské diaspory a ochranu ruských krajanů Ruskou federací, 1995 (Deklaracija o poddežke rossijskoj diaspory i o pokrovitel'stve rossijskim sootečestvennikam), http://www.businesspravo.ru/Docum/DocumShow_DocumID_35720.html (staženo 2. 4. 2012).

⁷ Oxana Shevel, „Russian National-building from Yeltsin to Medvedev: Ethnic, civic or purposefully ambiguous“, *Europe-Asia Studies* 63, č. 2, (2011): 192, <http://dx.doi.org/10.1080/09668136.2011.547693> (staženo 30. 3. 2012).

kulturně, což má za následek, že za krajana může být považován kdokoliv od etnického Rusa až po bývalého občana Sovětského svazu. Federální migrační služba definovala krajana velmi úsporně jako etnického Rusa, který žije na území Společenství nezávislých států (SNS) a Pobaltí. Vladimír Putin se vyjádřil, že nevidí krajana jako „právní kategorii“, ale že důležitá je „duchovní sebeidentifikace“ s tímto pojmem.⁸ Pro svou práci jsem zvolila chápání krajana nejenom coby etnického Rusa, ale i jako všech nemajoritních skupin žijících v SNS a majoritních skupin ponechávajících si sovětské vlastnosti.⁹ Lze to vysvětlit jako generační vymezení, neboť se předpokládá, že pro mladé lidi patřící k titulární skupině v národu bude již Ruská federace cizí země.

Po rozpadu Sovětského svazu bylo také nutné určit, kdo jsou Rusové, zda je definovat na základě etnické identity (*Russkij*) či občanské (*Rossijanin*). V prvním *Zákonu o občanství* z roku 1992 získali právo na občanství všichni bývalí sovětské občané. Tím se prosadila Jelcinova vize občanské identity ruského národa, tedy Rus označován v ruštině *Rossijanin*. V rámci této práce je důležité upozornit, že pokud platí tato definice Rusa, tak se k ruským menšinám v blízkém zahraničí řadí i neetnickí Rusové,¹⁰ a mohou tak požívat práv jim daných Ruskou federací.

Odbornice na ruská a východoevropská studia Vera Tolz ruský národ definuje čtyřmi způsoby. Buď může být chápán v kontextu svazové identity. Rusové, jež přijímají tuto teorii, neuznávají nové hranice z roku 1991 a chtějí navázat na unikátní impérium a civilizaci v podobě pomalého návratu Sovětského svazu. Druhá teorie vnímá Rusy jako národ východních Slovanů, tedy základ tkví v bratrství s Ukrajinci a Bělorusy. Počítá se s územím v rozloze Sovětského svazu nebo té, na níž žijí Rusové. Další teorie pracuje s definicí ruského národa jako skupiny rusko-jazyčné. Mnoho z menšin v blízkém zahraničí aktivně používá ruský jazyk, i když nejsou etnickí Rusové, ale právě třeba Ukrajinci, Bělorusové či Židé. Při této definici ruského národa by se počet ruských menšin v blízkém zahraničí zvýšil o dalších několik milionů lidí. Poslední definice je vytvořena na základě občanské identity, čili zahrnuje všechny občany Ruské federace.¹¹ V práci zohledňuji všechny, ale primárně se držím definice občanské, tak jak Rusy definoval prezident Jelcin.

---

⁸ Ibid., 194.

⁹ Igor Zevelev, „Russia’s policy toward compatriots in the former Soviet Union“, *Russia in Global Affairs* 6, č. 1, (2008): 53, http://eng.globalaffairs.ru/number/n_10351 (staženo 2. 4. 2012).

¹⁰ Příklad Krymských Tatarů na Ukrajině.

¹¹ Vera Tolz, „Forging the Nation: National Identity and Nation Building in Post-Communist Russia“, *Europe-Asia Studies* 50, č. 6, (1998): 995, <http://www.jstor.org/stable/154053> (staženo 20. 3. 2012).

1.2 Historie ruské diaspory

1.2.1 Vývoj diaspory v letech

„Jedna ze základních příčin zarputilosti, s jakou si Rusové dokázali dobytá území držet, spočívá ve skutečnosti, že politické pohlcení těchto území vždy bylo a dodnes je doprovázeno kolonizací.“¹²

Richard Pipes v ukázce z jeho knihy *Rusko za starého režimu* vystihuje vznik ruské diaspory. Počátek tkví v politice Rusů, kteří nová dobytá území nechápali jen jako kořist, ale také jako nová sídla pro své obyvatele. Největší růst obyvatel mimo území dnešní Ruské federace je zaznamenán v letech 1897 – 1970, kdy se počet této populace zvýšil o více než 15 milionů, tedy na celkových 21 milionů.¹³ Geneze této největší migrace na periferie carské říše je spojována s vlnou modernizace společnosti. Lidé se stěhovali do průmyslových oblastí a měst. Avšak lze najít i drobné migrace rolníků do vesnic. Rusové získávali vzdělání a dosahovali lepších životních podmínek, dětská úmrtnost klesala, počet obyvatel rostl. Ve zmiňovaném časovém rozpětí však byly nejznačnější nárůsty obyvatel v letech sovětské industrializace. Mezi lety 1926 – 1939 počet Rusů žijících mimo území Ruské federace vzrostl z 5,1 milionů na 9,3 milionů, čili se téměř zdvojnásobil.¹⁴ Počet obyvatel žijících v Ruské socialistické federativní sovětské republice (RSFSR) mezi léty 1917 – 1979 se také navýšil, a to o 180 %, ve stejné době ale počet Rusů mimo RSFSR stoupl o 370 %.¹⁵ Obecně důvodem zvýšení počtu Rusů mimo RSFSR byla migrace z centra na periferii státu. Zvláště v 60. letech byl vyvíjen tlak k rozvoji Střední Asie, a proto zde počet obyvatel stoupal. Například pobaltské státy začaly být osidlovány ihned po inkorporaci do Sovětského svazu a brzy počet Rusů zde dosáhl značného podílu na celkovém množství Rusů žijících v zahraničí. Jen v letech 1945–1959 dorazilo do Lotyšska 400 tisíc Rusů a podíl Rusů na počtu obyvatel tak představoval v roce 1959 26,6 % a v roce 1979 už 32,8 %, respektive 20,1 % a 27,9 % v Estonsku. Litva představuje výjimku, kde počet Rusů zůstával poměrně konstantní okolo 8 %, jelikož zde neproběhla industrializace v tak velkém měřítku.¹⁶

---

¹² Richard Pipes, *Rusko za starého režimu* (Praha: Argo, 2004), 30.

¹³ Kolsto, *Russians in the former Soviet republics*, 46.

¹⁴ Kolsto, *Political construction sites*, 82.

¹⁵ Kolsto, *Russians in the former Soviet republics*, 47.

¹⁶ *Ibid.*, 50.

Další příčiny migrace Rusů do blízkého zahraničí lze nalézt v plánech sovětského vedení. Jednak v nově získaných územích potřebovalo dosadit lidi loajální. Místní etnika za ně považována nebyla, zvláště pokud bylo území připojeno násilnou cestou, jako v případě Pobaltí, a vzhledem k síle místního odporu se na ně nemohli spolehnout.¹⁷ Rusové, nebo alespoň jiná slovanská etnika pak obsazovali administrativní místa a místa funkcionářů. Důvodem bylo také prosté promíchání obyvatelstva v rámci celého Sovětského svazu. Sovětské vedení tak činilo, neboť se snažilo prosadit ideu sovětské identity, vytvořit sovětského člověka a potlačit etnickou identitu.¹⁸ Vysvětlení můžeme hledat i v socioekonomické rovině. Rusové do některých oblastí přinášeli modernizaci a pro nové technologie potřebovali kvalifikované odborníky, kterých bylo z místních lidí nedostatek. Pro kulturní a sociální sféru a vzdělání obyčejně bylo dostatek kádrů, avšak ve vědě a technických oborech nikoliv.¹⁹ Centrální ministerstva v Moskvě také často dávala přednost zkušeným ruským pracovníkům, než aby zaučovala místní obyvatele.

V důsledku migrace Rusů do administrativních a průmyslových měst se z mnoha metropolí stávala centra ruskojazyčná, zvláště když i ostatní imigranti používali ruštinu jako jazyk pro mezietskou komunikaci. Tím se usnadňovaly podmínky pro další přistěhovalce a nově narozené. Titulární etnikum se paradoxně muselo více adaptovat ve společnosti než etnika minoritní.

Největší migrační proudy Rusů za hranice RSFSR končí během 60.-70. let, poté pokračují jen v nepatrném množství. V roce 1989, kdy bylo poslední sovětské sčítání obyvatelstva, dosáhla velikost diaspory 25 milionů lidí, což představovalo 17 % všech Rusů v Sovětském svazu.²⁰

1.2.2 Vývoj státního přístupu k diaspoře

Vzhledem k faktu, že zkoumaná menšina vznikla až po rozpadu Sovětského svazu, zmapováním její historie míním popis přístupu sovětského vedení k národnostní otázce, nacionalismu, multietnickému státu a menšinám v jednotlivých sovětských republikách. Popis začínám až sovětskou historií, neboť v carském Rusku byla národní

---

¹⁷ Polovinu členské základy komunistické strany v Lotyšsku a dvě třetiny v Estonsku tvořili Rusové.

¹⁸ Kolsto, *Russians in the former Soviet republics*, 60.

¹⁹ Jiří Vykoukal, Bohuslav Litera, Miroslav Teichman, *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989* (Praha: Libri, 2000), 323.

²⁰ Kolsto, *Political construction sites*, 82.

identita do značné míry nahrazena identitou imperiální a náboženskou, tedy sdílením pravoslavné víry.

Obecně přístup Sovětského svazu k národnostní otázce vycházel z ideologie, že vyspělá sovětská společnost bude oproštěna od etnických rozdílů a bude vyznávat internacionalismus.²¹ Přesto v roce 1922 zvítězila Leninova koncepce podoby budoucího sovětského státu jako státu federativního, a tak poprvé můžeme mluvit o ruské diaspoře, tenkrát však ještě v hranicích jednoho svazového státu. O rok dříve na 10. stranickém sjezdu jí pod názvem „národnostní menšiny“ bylo garantováno právo na svobodný rozvoj.

Ve 20. letech a i na počátku 30. let byla národnostní politika vedena v relativně mírném tónu v souladu s programem *korenizace*. Stalin nabádal národy ve svazových republikách k používání vlastního jazyka jako řeči úřední a politiku vést formálně národní, ale obsahově socialistickou.²² Jelikož se během Stalinova vedení ze strany stávala strana masová, přibývala v ní i jiná etnika než ruská. Stalin chtěl posílit i postavení Rusů, a tak byla zavedena povinná výuka ruštiny ve školách.²³ Oficiálním důvodem bylo, že politické centrum Sovětského svazu mluví rusky a pro komunikaci s centrem je její znalost nutná a navíc je potřeba jednotný jazyk pro dorozumívání se mezi rozdílnými národnostmi.

Po Stalinově smrti se prezídium ÚV KSSS vrátilo opět k podpoře republikových národů a místní jazyky se v rámci republik uplatňovaly na úrovni státního jazyka. Z vedoucích funkcí byli odvoláni lidé neznalí místních poměrů a jazyků. Prezídium také zdůraznilo, že musí přestat porušování této politiky.²⁴

Po tomto jistém uvolnění ale nastalo typické kolísání. Chruščovova školská reforma v roce 1958 zdůraznila výuku ruštiny a ruské diaspoře tím umožnila přestat se zcela zajímat o místní jazyk, kulturu a zabránila její asimilaci. Poté v souladu s novým programem KSSS v roce 1961 se přešlo k politice úplné asimilace, tzv. splývání (*slijanije*). Byli měněni vysocí funkcionáři, první tajemníci v republikách a opustil se přístup založený na sbližování národností Sovětského svazu a na propojení jejich rozvoje se zmenšováním sociálních, ekonomických, kulturních a jiných odlišností.

---

²¹ Kolsto, *Russians in the former Soviet republics*, 9.

²² Richard Sakwa, *Soviet politics in perspective* (New York: Routledge, 1998), 239.

²³ Kolsto, *Russians in the former Soviet republics*, 81.

²⁴ Aleksandr Vdovin, *Russkije v XX veke* (Moskva: Olma-Press, 2004), 215.

Cílem se stala homogenizovaná sovětská společnost a „internacionální“ kultura, kdy hranice mezi svazovými republikami ztratily význam.²⁵

S novým Brežněvovým vedením oficiální národnostní politika pokračovala v Chruščovově linii. Reálně však docházelo ke zmírnění. Na 23. sjezdu KSSS v roce 1966 se sice stále mluvilo o splývání národů, ale již ne pod pojmem *slijanie*.²⁶ Většina vedení v republikách, kromě 2. tajemníka a velitelů KGB, pocházela z místních národů. Při tvorbě nové sovětské ústavy v roce 1977 proběhla debata o koncepci sovětského lidu a nutnosti zachovat federativní uspořádání. Hovořilo se o možnosti vytvořit unitární stát, jehož uspořádání by nebralo ohled na národy, a Rusové by v něm dosáhli pravděpodobně silnější pozice. Nicméně uspořádání Sovětského svazu zůstalo jako doposud.

V závěru historie Sovětského svazu sehrála ruská diaspora důležitou roli. Tvořila velkou část těch, kteří usilovali o jeho zachování a ve volbách v březnu 1991 hlasovali proti rozpadu Sovětského svazu. Nebyla to jen ruská diaspora, ale i celkem 60 milionů lidí, kteří žili mimo území svých vlastních národních republik. Báli se vyhrocených projevů nacionalismu a jejich zesílení, které by mohlo vést k vyhnání z jejich domovů.²⁷

Sovětská politika vedla národnostní politiku plnou rozporů. Podporovali primárně výuku ruštiny, potlačovali projevy nacionalismu, ale zároveň vytvořili novou národní identitu některým obyvatelům Střední Asie a nové autonomní republiky či oblasti.²⁸ Kolísavá politika vedla i k proměnlivosti pozice diaspor v průběhu let. Nejvíce byla privilegována za vedení Stalina, poté jí zůstaly privilegia oproti ostatním menšinám, ne však vůči titulárním národům v republikách.²⁹ Největší výhodou celé ruské diaspory tkvěla v tom, že ovládala ruský jazyk, jazyk centra. Nejednalo se tedy o zvýhodňování etnika, ale jazykových schopností.

1.3 Pozice Rusů v zemích blízkého zahraničí

Ruská diaspora v zemích blízkého zahraničí není homogenní skupinou, naopak je dosti diferenciovaná. Důležité rozdíly jsou v procentuálním zastoupení vůči titulární národnosti, absolutní velikost v populaci, etnické soudržnosti v rámci diaspor, sociální skladbě, v tom, jak moc odlišná je kultura hlavního národa oproti minoritnímu, zda patří

---

²⁵ Richard Sakwa, *The rise and fall of the Soviet Union, 1917-1991* (Londýn: Routledge, 1999), 329.

²⁶ Vykoukal, *Východ*, 492.

²⁷ *Ibid.*, 673.

²⁸ Například Turkmenistán či Kyrgyzstán byly vymezeny jako historicky zcela nové státy až v době sovětské nadvlády.

²⁹ Kolsto, *Russians in the former Soviet republics*, 99.

k slovanské jazykové větvi či ne, pak také v kompaktnosti osídlení a době pobytu diaspory na daném území.

Funkce ruštiny je také jedním z faktorů mající vliv na pozici ruské diaspory. Ve většině zemí získala po rozpadu Sovětského svazu roli jazyka pro meziethnickou komunikaci, zvláště ve státech Střední Asie, které jsou etnicky nadmíru heterogenní. Naopak v zemích etnicky homogenizovanějších a s malým zastoupením ruského etnika, například v Litvě, se Rusové museli zcela přizpůsobit jazyku titulárního etnika.

Dalším faktorem ovlivňující pozici ruské menšiny je občanství. Většina z nově vzniklých států automaticky udělila občanství všem obyvatelům žijícím na území daného státu v daný moment. V Lotyšsku a Estonsku ale bylo získání občanství podmíněno více klauzulemi. Zájemci o něj museli splnit určitou dobu trvalého pobytu a především dokázat znalost státního jazyka. To množství Rusů zde žijících nesplnilo, a tudíž získali status *neobčana*. Jedná se o paralýzu v politickém životě. Neobčan se nemůže účastnit voleb ani pasivně ani aktivně. Mnohem závažnější je však paralýza v ekonomickém životě. Neobčanům není umožněno podnikat, či dosáhnout lepších pracovních pozic.

1.3.1 Pobaltí

Do Estonska a Lotyšska většina Rusů přesídlila až po druhé světové válce. V roce 1989 tvořili v Lotyšsku 33 % obyvatel, respektive 30 % v Estonsku. Během posledních dvaceti let počet Rusů klesá, ale stále v těchto státech tvoří největší procentuální zastoupení Rusů v Evropě.

V roce 1991 uzavřel prezident Jelcin bilaterální smlouvu s Lotyšskem, jež obsahovala článek ve znění: „*Každá osoba žijící na území buď Lotyšska nebo RSFSR v době podepsání má právo obdržet nebo si ponechat občanství buď RSFSR nebo Republiky Lotyšsko v souladu se svobodnou vůlí.*“³⁰ I přes ratifikaci dohody a přes chápání Pobaltí jako občansky vyspělých států, Lotyšsko přijalo nařízení zcela ignorující tuto dohodu a pro získání lotyšského občanství požadovala znalost lotyštiny na dané úrovni a co nejdelší dobu trvalého pobytu. Navíc byl dále omezen počet usedlíků, kteří mohou ročně občanství získat. V roce 1998 se OBSE zasadila o mírné změny v zákoně, aby došlo k urychlení zmenšování počtu neobčanů.³¹ V Estonsku byl

---

³⁰ Kolsto, „The new Russian diaspora: Minority protection in the Soviet successor state“, *Journal of Peace Research* 30, č. 2, (1993): 210.

³¹ Gabriele Hogan-Brun a kol., *Language politics and practices in the Baltic states* (Tallinn: Tallinn University Press, 2009), 138.

obnoven zákon o občanství z roku 1938, který požaduje 2 roky trvalého pobytu a znalost estonštiny.

Estonský a lotyšský zákon o občanství se vztahuje na všechny migranty, jež se přistěhovali po druhé světové válce, neboť byli označeni za migranty ilegální. Všichni Rusové, kteří v republikách žijí od sovětských dob, tak byli označeni za cizince. Z mnoha Rusů se kvůli nesplnění povinností pro získání občanství stali již zmínění neobčané. Přesto mezi léty 1991 – 1998 opustila jen asi jedna pětina všech Rusů. Jako důvody jsou udávány lepší životní podmínky oproti Ruské federaci, zvláště po ekonomické stránce. Ač byli často opomíjeni a izolováni, mnoho Rusů se v Pobaltí cítilo bohatší a neodešlo. Zvláště po vstupu pobaltských států do Evropské unie, měli pocit, že oproti Rusku žijí v zemích se silnější ekonomikou spolu s výhodami plynoucími z členství v EU a také se slibnou budoucností.³²

Situace v Litvě je poněkud odlišná od Estonska a Lotyšska, což je dáno především menší velikostí ruského etnika, ale hlavně konstantním osídlením v relativním množství 8-9 %. Pro získání občanství není nutné znát litevštinu a navíc převážná většina Rusů zde žijících je asimilovaná a otázka ruské menšiny v litevské politice nehraje výraznou roli. Litevský historik Rokas M. Tracevskis za důvod dobrých vztahů s ruskou menšinou nepovažuje pouze malé relativní zastoupení ruské menšiny, ale také kulturní vztahy mezi Ruskem a Litvou, jejichž kořeny lze dle něj nalézt už ve středověkém Litevském velkoknížectví, kde Rusové a jiní Slované byli respektováni a tolerováni.³³ Obecně se však politologové domnívají, že Litva si uvědomila reálný význam své geografické pozice a hospodářsko-politických možností a proto spolupracuje s Ruskem na vytvoření stabilního vztahu.³⁴

1.3.2 „Slovanští bratři“

Ukrajina a Bělorusko byly po mnoho let spojeny s ruskou historií. Bělorusko jako samostatný stát vzniklo až v roce 1991 a Ukrajina v rozloze nynějších hranic taktéž. Dokonce v případě Běloruska lze tvrdit, že propojenost s Ruskou federací nadále trvá. V těchto dvou státech žije sice zhruba polovina celé ruské diaspory, přesto nejsou

---

³² Joel Alas, „News Estonia. Putin calls for diaspora Russians“, *The Baltic Times*, 5. července 2006, <http://dlib.eastview.com.ezproxy.is.cuni.cz/searchresults/article.jsp?art=0&id=9728639> (staženo 5. 5. 2012).

³³ Rokas M. Tracevskis, „Politics and history: Lithuania and the Slavs“, *The Baltic Times*, 6. dubna 2011, <http://dlib.eastview.com.ezproxy.is.cuni.cz/browse/doc/24543367> (staženo 5. 5. 2012).

³⁴ Jan Hodač, Petr Strojček, *Politika Ruské federace v postsovětském prostoru a střední Evropě* (Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2008), 83.

registrovány větší komplikace s ruskou menšinou. Ze zákona o občanství v obou zemích mohli získat občanství všichni obyvatelé bez ohledu na etnickou příslušnost žijící v daný moment na území Ukrajiny či Běloruska.³⁵

Pro Bělorusko je charakteristický nejmenší rozvoj jazykové kultury z postsovětských zemí a vysoký stupeň asimilace s ruskou kulturou, neboť se po dlouhá léta sovětského vedení publikovaly veškeré knihy a časopisy v ruském jazyce. V roce 1989 82,6 % obyvatel uvedlo, že dovedou plynně hovořit rusky, přitom etnických Rusů bylo jen 13 % obyvatel.³⁶ K tomu se převážně ruština používá v oblastech vzdělání, kultury i hospodářství. Na vysoké škole se pouze v běloruštině vyučují jen 2 % studentů.³⁷

Na Ukrajině je v mnoha směrech zásadní rozdíl mezi východní částí a západní. V případě ruské menšiny tomu není jinak. Ruská menšina tvoří zhruba 20 % obyvatel, ale v některých východních oblastech dosahuje až 60 %.³⁸ Na západě je sice jen minimální zastoupení ruského etnika, o to víc však je neasimilované a je si vědomo jasně své ruské identity, ale také více ovládá ukrajinský jazyk. Ukrajina byla kritizována Ruskem za potlačování práv rusky mluvící populace kvůli nucené ukrajinizaci, avšak ta ve skutečnosti není příliš silná. Celkový trend je sice založen na zmenšování počtu ruských škol, ale ve školství ve východní části stále převládá ruský jazyk a z Moskvy taktéž proudily dotace na další zakládání ruských škol.³⁹

Zvláštní pozici z hlediska etnického složení zaujímá Autonomní republika Krym. Je ze 70 % tvořena etnickými Rusy.⁴⁰ Při vyhlášení autonomie na počátku 90. let vznikalo tření mezi Ukrajinou a Ruskem, která si přála tuto autonomii a má na Krymu své zájmy. Ukrajina se autonomie naopak obávala, a proto zvýšila pravomoci zástupce prezidenta.⁴¹

1.3.3 Střední Asie

Na území postsovětských států Střední Asie zůstává asi pět milionů Rusů. Největší zastoupení najdeme ve státech Kazachstán a Kyrgyzstán, zbylé tři Uzbekistán,

---

³⁵ Kolsto, *Russians in the former Soviet republics*, 166.

³⁶ *Ibid.*, 170.

³⁷ Aneta Pavlenko, „The status and use of russian in the Post-soviet space“, *Voprosy filologii* 32, č. 2, (2009): 27, <http://dlib.eastview.com.ezproxy.is.cuni.cz/browse/doc/21579165> (staženo 5. 5. 2012).

³⁸ Kolsto, *Russians in the former Soviet republics*, 180, nebo také Sakwa, *Soviet politics in perspective*, 244.

³⁹ Martin Laryš, „Ukrajina“, in *Rusko jako geopolitický aktér* ed. Petra Kuchyňková, Tomáš Šmíd (Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2006), 79.

⁴⁰ *Ibid.*, 80.

⁴¹ Kolsto, *Russians in the former Soviet republics*, 182.

Turkmenistán a Tádžikistán mají jak absolutní tak relativní zastoupení ruského etnika nízké. Co se týče přístupu k menšinám v těchto státech, tak zde dochází k častému porušování jejich práv a diskriminaci.

Rusové v Tádžikistánu v době vrcholu emigrace v 60. letech tvořili 10 % obyvatelstva, od té doby jejich počet klesá. První výraznější úbytky byly spojeny se vzrůstem nacionalismu na přelomu 80. a 90. let, s nímž souviselo zhoršení postavení ruské menšiny. Další vlna výrazného odlivu již jen 8% menšiny Rusů začala v roce 1989, když byla tádžičtina schválena jako jediný státní jazyk.⁴² Poté v roce 1990 propukly protiruské demonstrace a na jaře 1992 s vypuknutím občanské války dosáhlo šíření protiruských nálad vrcholu. Rusové byli prohlášeni za zajatce, jejich dveře od domů a bytů byly označovány.⁴³ Dnes na území sídlí asi 250 tisíc Rusů. V letech 1989 až 1996 se tak odstěhovalo 52 % ruské populace v Tádžikistánu.⁴⁴ Zbylí Rusové se musí vyrovnat s ekonomickými problémy, neboť kvůli jazykovým bariérám nemohou získat některá zaměstnání. Avšak oproti jiným středoasijským státům zde již nedochází k výraznějším snahám o násilnou asimilaci či diskriminaci.

Vzhledem k všeobecnému potlačování práv v Turkmenistánu je vymáhání práv pro ruské menšiny problematické. Smluvně je sice tato problematika ošetřena, ale reálně je zde obrovský rozdíl mezi deklarovanou politikou a tou reálnou. V roce 1989 představovali Rusové 9% podíl na obyvatelstvu a dnes se jejich počet odhaduje ještě o dvě procenta menší. Ze všech států Střední Asie se zde Rusové potýkají s nejhoršími životními podmínkami, zejména jelikož kvůli politickým změnám za vlády prezidenta Nijazova byli nuceni odejít z určitých zaměstnání. Místa museli opustit pracovníci ve zdravotnictví či školství a byli nahrazeni místními obyvateli, často méně kvalifikovanými.⁴⁵ Ruština byla výrazně potlačována do té míry, že u mladé generace Turkmenů je dnes její znalost značně omezena.

Turkmenistán je jeden z mála států, jenž se s Ruskem dohodl v roce 1993 na dvojím občanství. V roce 2003 byla sice dohoda zrušena, ale z ruské strany nevyvolala mnoho protestů. Ruskem bude zůstávat tvrdší turkmenská národnostní politika přehlížena, dokud budou dodržovány energetické a jiné strategické dohody.⁴⁶

---

⁴² Ibid., 200.

⁴³ Slavomír Horák, *Rusko a Střední Asie po rozpadu SSSR* (Praha: Karolinum, 2008), 142.

⁴⁴ Bertil Nygren, *The Rebuilding of Greater Russia: Putin's foreign policy towards the CIS countries* (Londýn: Routledge, 2007), 200.

⁴⁵ Horák, *Rusko a Střední Asie po rozpadu SSSR*, 168.

⁴⁶ Vakhtang Darchiashvili, „Turkmenistán“ in *Rusko jako geopolitický aktér*, ed. Petra Kuchyňková, Tomáš Šmíd (Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2006), 180.

Zastoupení ruské diaspory v Uzbekistánu během daných let taktéž klesalo. Z osmi procentní menšiny, již často tvořili vysoce kvalifikovaní odborníci vzdělaní z dob Sovětského svazu, klesl počet Rusů do roku 2007 na 800 tisíc.⁴⁷ Uzbekistán se totiž snažil odklonit od sovětské minulosti, a tak byli Rusové vytěšňováni ze sfér veřejného života a nemohli dosáhnout kariérního růstu. Špatné ekonomické podmínky zapříčinily odchod Rusů ze země z největší části.

V Kyrgyzstánu tvořila ruská menšina v roce 1989 asi pětinu obyvatel, přičemž většina z nich žila v hlavním městě Biškeku. V průběhu let počet Rusů poklesl na 12,5 %. Ruština i kyrgyzština jsou státními jazyky. Kyrgyzstán jako jedna z nejméně ekonomicky závislých postsovětských zemí na Rusku si nemůže z pragmatického hlediska dovolit vést politiku výrazného nacionalismu. Občanský život ruské komunity je tak zde mnohem bohatší než v ostatních středoasijských republikách. Bylo založeno více než 25 kulturních spolků a center pro zájmy menšiny.

Kazachstán představuje ve Střední Asii zemi s největším zastoupením ruské diaspory. V některých oblastech na severu sousedících s Ruskem dosahují Rusové většího procentuálního zastoupení než Kazaši. V roce 1989 představovali Rusové v Kazachstánu 38 % obyvatel, což bylo největší relativní zastoupení ze všech zemí blízkého zahraničí, v průběhu let ale klesalo.⁴⁸ Dnes je v Kazachstánu okolo čtyř milionů Rusů, což je něco málo pod 30 % obyvatel. Ruština byla označena za jazyk pro mezinárodní komunikaci, proti čemuž se menšina ohradila, ale bez žádného výrazného výsledku. Hlavní město bylo v roce 1997 přestěhováno z jihu na sever, z části aby bylo dosaženo větší integrace převážně Rusy obydleného severu do zbytku země.

1.3.4 Republiky Jižního Kavkazu

Kavkazský region je oblast s jen nízkým procentuálním zastoupením ruské populace. V Ázerbájdžánu a Arménii se jedná o méně než 6 %, respektive 2 % Rusů. Část i z tohoto mála ještě navíc emigrovala v době války mezi Arménií a Ázerbájdžánem.

Gruzie je sice taky procentuálně řazena k zemím s nízkým podílem ruského obyvatelstva, a to okolo 6 %, ale kvůli konfliktům v autonomních oblastech Jižní Osetie a Abcházie, v nichž paradoxně také není ruské etnikum významně zastoupeno, asi okolo

---

⁴⁷ Sebastien Peyrouse, „The Russian minority in Central Asia: Migration, politics, and language“ (příspěvek vytvořen pro The Kennan Institute, Woodrow Wilson International Center for scholars, Washington D.C., 2007).

⁴⁸ Sakwa, *Soviet politics in perspective*, 244.

2 % v Jižní Osetii a 13 % v Abcházii, se stala diskutovanou zemí z hlediska přístupu k ruské menšině.⁴⁹

1.3.5 Moldavsko

Rusové v Moldavsku jsou relativně novými přistěhovalci. Podíl na populaci stoupal ze 6 % v roce 1940 na 10,2 % v roce 1959 a na 13,4 % v roce 1989.⁵⁰ Největším menšinovým etnikem jsou však Ukrajinci, ti ale spolu s dalšími minoritami Gaugazy a Židy hovoří rusky. Podíl ruskojazyčné populace je tedy výrazně větší než podíl Rusů. Významnou roli hrají v otázce Podněstří, což je oblast na levém břehu řeky Dněstr a mezinárodně neuznaná republika. Když vypukla občanská válka mezi těmito dvěma částmi Moldavska, tak ruské menšiny především v podobě bývalých sovětských armádních činitelů se jí účastnily na straně Podněstří. Ač konflikt byl oficiálně označován za politický a ne etnický, tak toto hledisko nezůstalo dlouho mimo úvahy a obě strany se navzájem obviňovaly z nedodržování práv menšin.⁵¹ Po uzavření příměří s pomocí Ruské federace zůstává republika oficiálně unitární a konflikty se odehrávají v rovině rétorické.

Postoj většin vůči menšinám se obecně v Sovětském svazu na konci 80. let a na počátku 90. let vyostřoval, tudíž se pozice Rusů v zahraničí zhoršovala. Titulární národy začaly tvořit nové státy s prvky etnokracie. Místní jazyky se staly státními, pozice ruštiny klesla a Rusové častokrát přišli o zaměstnání na prestižních místech. Z těchto důvodů mnoho Rusů v 90. letech emigrovalo zpět do Ruské federace. Zde měli patřit k majoritní národnostní skupině, jenže mnozí si s sebou přinesli i odlišný způsob života a kultury a Rusy žijícím v Ruské federaci kontinuálně jsou vnímáni jako cizinci.⁵²

Hodnotíme-li pozici ruské diaspory v blízkém zahraničí, tak ji nelze vnímat jako jednotnou. V Pobaltí je hlavním problémem historická reminiscence. Nárůst ruské menšiny je spojen se vzpomínkou anexe k Sovětskému svazu, a proto, přestože pobaltské státy patří k postsovětským zemím s nejvyšším stupněm dodržování lidských práv, chování k ruské menšině je ovlivněno tímto faktem. Ve Střední Asii se Rusové potýkají s nejhorsšími životními podmínkami, což je dílem dáno obecnou ekonomickou a

---

⁴⁹ „Demographic situation in Abkhazia“, *The Messenger*, 29. dubna 2010, <http://dlib.eastview.com.ezproxy.is.cuni.cz/browse/doc/21866751> (staženo 15. 5. 2012).

⁵⁰ Kolsto, *Russians in the former Soviet republics*, 150.

⁵¹ *Ibid.*, 144.

⁵² Například Rusové, kteří emigrovali z Uzbekistánu jsou považováni obecně za pracovitější, slušnější, méně pijí alkohol a více studují než Rusové žijící v Ruské federaci celý život, Peyrouse, „The Russian minority in Central Asia“, 7.

politickou situací v této oblasti a pak také porušováním a diskriminací menšin. V Moldávii netvoří ruská menšina větší problém. Procentuálně větší podíl menšiny je sice v Podněstří než na levém břehu, ale v absolutních číslech má Podněstří populaci menší a jen ve spojení s ukrajinským etnikem by mohla dosáhnout větších komplikací. Co se týče Ukrajiny a Běloruska, tak zde je počet etnických Rusů největší ze zemí blízkého zahraničí, ale díky nevelkým kulturním odlišnostem netvoří vážný problém. V republikách Jižního Kavkazu kvůli příliš kontrastujícím kulturním rozdílům je tradičně ruská populace zastoupena v malém počtu a většinou asimilována.

2 Deklarovaný vztah Ruské federace k ruské menšině

2.1 Zahraniční politika Ruské federace v blízkém zahraničí v letech 1991-2008

Po rozpadu Sovětského svazu u odborníků převažoval názor, že přítomnost 25 milionů Rusů v blízkém zahraničí může být vážnou bezpečnostní hrozbou, pokud nedojde k jejich asimilaci. Diskutovalo se o nich jako o možné příčině destabilizace či v horším případě výbušného konfliktu.⁵³ Dosud můžeme konstatovat, že k vážným střetům nedocházelo. Rusko dokonce ani nevyužilo potenciální vojenské síly k revizionistické politice, nicméně při tvorbě jeho vztahu k postsovětskému prostoru hrály tyto menšiny roli. Mezi lety 1991-2008 se jejich pozice měnila se změnami v zahraniční politice v blízkém zahraničí, proto je nutné ji pro analýzu vztahu Ruska k nim nejprve ujasnit.

Období prvních měsíců nového státu bylo chaotické, protože ruské zájmy a politika se dělily od sovětských. I v zahraniční politice se odstoupilo od orientace na vše sovětské. Nově se vyznačovala jako západní, kapitalisticky orientovaná, neexpansionistická a přerušila vztahy s blízkým zahraničím.⁵⁴ Nicméně se Ruská federace dále snažila ponechat si pozici globálního činitele, a tak se soustředovala na spolupráci s velkými mezinárodními organizacemi. Ministr zahraničí Kozyrev chtěl touto orientací dosáhnout ekonomické vyspělosti a stát se členem elitní skupiny G-7.⁵⁵ I přes

---

⁵³ Kolsto, *Russians in the former Soviet republics*, 4.

⁵⁴ Nicole J. Jackson, *Russian foreign policy and the CIS: theories, debates and actions* (New York: Routledge, 2003), 54.

⁵⁵ Susanne M. Birgerson, *After the breakup of a multi-ethnic empire: Russia, successor states, and Eurasian security* (Westport, Conn.: Praeger, 2002), 67.

prozápadni orientaci při vzniku SNS dominovaly kladné pocity. Věřilo se, že vzniklo fórum pro pokračování ve spolupráci ekonomické, politické i kulturní.

Existovala však i opoziční skupina tvořená zpočátku především bývalými komunisty a nacionalisty, jež považovala současné hranice za umělé a požadovala změnu priorit zahraniční politiky. V nich by mělo být zahrnuto blízké zahraničí a Spojené státy americké by měly být považovány nadále za soupeře. Ministerstvo zahraničí sice mělo oddělení zaměřené na blízké zahraničí, ale tvořilo ho jen deset členů, tudíž nemělo žádnou reálnou sílu. Jelcin věřil, že menšiny v blízkém zahraničí budou ochraňovány i bez jeho pomoci.⁵⁶

Od roku 1992 se situace změnila a oba proudy se začaly sjednocovat. Nestalo se tak kvůli převážení jedné politické síly nad druhou, ale z důvodu souhry neúspěchů vládnoucí strany v hospodářské oblasti, které se citelně dotkly obyčejných lidí, a ti pak byli zklamáni jak reformami, tak Západem.⁵⁷ Poté, při úspěchu opozice v parlamentních volbách roku 1993, se ukázalo, že se prozápadní politika a ignorace problémů v blízkém zahraničí Jelcinovi neosvědčily. Spolu s tím na Jelcina zatlačily problémy s občanstvím v Pobaltí, nepokoje v Moldavsku a napětí na Krymu, a tak přehodnotil svou zahraniční politiku.

Když Kozyrev začal být kritizován Jelcinem, přitvrdil také a přejal názory opozice. Prohlásil, že použití síly na ochranu ruských menšin v zahraničí za jistých okolností nemůže být vyloučeno.⁵⁸ Doma v Rusku příliš nevěřili jeho „změně víry“, přesto Západ i blízké zahraničí byli takovými výroky znepokojeni. Dále si byl Kozyrev vědom nutnosti aktualizovat jen vágní formy základních strategií vůči zahraničí. V roce 1993 byla ratifikována *Koncepce zahraniční politiky*, v níž lze již nalézt posun v orientaci zahraniční politiky. Rusko zde klade důraz na ruskou „zvláštní zodpovědnost“ za blízké zahraničí a zlepšení vztahů s ním, jelikož možné separatistické konflikty na tomto území by jej mohly ohrozit. Obsahuje i vyjádření nutnosti dodržování práv menšin a lidských práv, zvláště práv Rusů za hranicemi Ruské federace.⁵⁹

V roce 1996 byl Kozyrev z funkce odvolán a politika se zcela orientovala na integraci v bývalém sovětském území a kritiku Západu. Nové zájmy v blízkém

---

⁵⁶ Jackson, *Russian foreign policy and the CIS*, 59.

⁵⁷ Birgerson, *After the breakup of a multi-ethnic empire*, 70.

⁵⁸ Ibid., 71.

⁵⁹ Andrei P. Tsygankov, *Russia's foreign policy: change and continuity in national identity* (Lanham: Rowman & Littlefield Publisher, 2010), 83.

zahraničí byly definovány v třech bodech. Rusko chtělo chránit etnické Rusy, udržet si vojenskou přítomnost v oblasti a zajistit si zde hospodářské výhody. Důležitost vztahu se SNS stvrdila ruská vláda na konci 90. let vznikem samostatného ministerstva pro SNS záležitosti.⁶⁰

I když z počátku Jelcin prosazoval orientaci na Západ, udělal několik zásadních kroků v blízkém zahraničí - uzavřel bilaterální smlouvy s Pobaltím a zvládl reagovat na válku v Moldavsku. Částečně mohla mít na jeho politiku také vliv vize o okolních státech jako ekonomicky a politicky slabších. Avšak ke konci 90. let některé nové republiky dosáhly ekonomických zlepšení a otázku diaspory už Jelcin ignorovat nemohl.

Zahraniční politika během Putinova vedení se změnila na více asertivní jak vůči Západu, tak i sousedním státům. Ve většině ze zahraničních dokumentů se odráželo rozhořčení nad bombardováním NATO v Kosovu a nad jeho rozšířením o pobaltské země.⁶¹ Tento tvrdší přístup si mohl Putin dovolit vést kvůli změně uvnitř Ruska. 90. léta byla ve znamení neúspěchů s poukázáním i na slabiny vojenské ve válce v Čečensku. Dále v počátku nového tisíciletí nastaly ekonomické změny. Zvýšily se ceny za energetické suroviny a ruská ekonomika rostla. Důsledkem toho stoupl počet sezónních pracovníků ze SNS a Rusko tak mohlo zvyšovat svůj politický vliv v blízkém zahraničí. A protože toto Rusko bylo silnější než v minulých letech, v důrazu na integraci v rámci SNS hledalo především výhody pro sebe.

Putin nově aktualizoval zásadní strategické dokumenty, *Vojenskou doktrínu* z roku 1993 a i *Koncepci zahraniční politiky*. Změna tkvěla v ještě větším důrazu na spolupráci se SNS a averzi vůči Západu. Když v roce 2000 *Koncepce* vyšla, zdůrazňovala mezinárodní integraci a tvrzení, že Rusko získalo velmocenský status.⁶² Ochrana Rusů v zahraničí se také zařadila k bodům *Vojenské doktríny* pro zajištění bezpečnosti Ruské federace. Oproti roku 1993 je zde rozdíl. Ruská vojenská účast se již nevztahovala jen k možným konfliktům, které by mohly ohrozit zemi, ale jelikož Rusko SNS vidělo jako sféru svého vlivu, tak zásah kohokoliv do zájmů této oblasti se stal problémem i Ruska.⁶³

---

⁶⁰ Richard Sakwa, *Russian politics and society* (New York: Routledge, 2008), 355, 383, nebo také Tsygankov, *Russia's foreign policy*, 112.

⁶¹ Marcel de Haas, *Russia's foreign security policy in the 21st century : Putin, Medvedev, and betone* (Londýn: Routledge, 2010), 17.

⁶² Sakwa, *Russian politics and society*, 355.

⁶³ Koncepce zahraniční politiky Ruské federace, 2000, <http://kremlin.ru/acts/785> (staženo 20. 4. 2012)

V druhé polovině Putinovy vlády následovaly další změny. Putin chtěl pozvednout ekonomicky Rusko a ještě více si uvědomil souvislost ekonomiky se zahraniční politikou.⁶⁴ Kvůli tomu odmítl vlídné ceny energetických surovin pro blízké zahraničí. Doma byl obviňován ze zrady slovanské jednoty a na Západě ze zneužívání surovin jako politické zbraně.⁶⁵ Přesto trval na skončení dotování a věřil v potřebu se soustředit pouze na národní zájmy a ne ty imperiální.

Přeměny v postsovětské oblasti měly na zahraniční politiku Ruska také vliv. Barevné revoluce a poté rozšiřování NATO a EU o Pobaltí způsobily změnu priorit a uvědomění si možných výhod a hrozeb. Když se pobaltské státy staly členy Evropské unie, rozšířily řadu evropských zemí energeticky závislých na Rusku a posílily jeho pozici. Naopak Kaliningrad, strategicky významná oblast pro Rusko, bylo nově ze všech stran obklopeno členy EU, což Rusku nevyhovovalo a snažilo se zabránit většímu posílení Evropské unie v oblasti. Kvůli těmto změnám muselo nově přestat uvažovat o některých částech blízkého zahraničí jako o oblastech zájmu.

Po dobu obou funkčních období Putina existují tři shodné body v zahraniční politice - ochrana Rusů, upozornění na hrozbu NATO a USA a spolupráce se Společenstvím nezávislých států. Rozdíl od Jelcinovy politiky lze nalézt v novém přístupu k Rusku jako velmoci a silnějšímu státu, a tudíž Putin spíše upřednostňoval ekonomické a politické zájmy Ruska na mezinárodní scéně i v blízkém zahraničí.

2.2 Vztah Ruské federace k ruským menšinám v blízkém zahraničí v období vlády prezidenta Jelcina

V roce 1991 z dotazníku, který se zaměřoval na názor ruské veřejnosti týkající se diaspor, vyplynulo, že Rusové v Ruské federaci nejeví o diasporu velký zájem, neboť se sami potýkají s mnoha problémy. Okolo 40 % dotázaných hlasovalo pro zajištění práv a svobod Ruskou federací pro Rusy v zahraničí, 22,3 % se vyjádřilo pro ponechání těchto lidí svému osudu, 11 % bylo pro přeměnu hranic a 12 % pro umožnění jim návratu.⁶⁶ Tuto náladu ve společnosti kopírovaly i Jelcinovy první kroky.

---

⁶⁴ Petra Kuchyňková, „Utváření ruské zahraniční politiky po roce 1991 v postsovětském prostoru“, in *Rusko jako geopolitický aktér*, ed. Petra Kuchyňková, Tomáš Šmíd (Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2006), 46.

⁶⁵ Například v Andrei P. Tsygankov, „If not by tanks, then by banks? The role of soft power in Putin's foreign policy“, *Europe-Asia Studies* 58, č. 7, (2006): 1090 <http://www.jstor.org/stable/20451289> (staženo 5. 5. 2012) nebo také Tsygankov, *Russia's foreign policy*, 192.

⁶⁶ Kolsto, *Russians in the former Soviet republics*, 265.

Na počátku fungování nového státu se musela ruská vláda zabývat otázkami ekonomickými a politickými a problém diaspory byl odsunut do pozadí. Také první ambasády v blízkém zahraničí byly zřizovány až během roku 1992. Diaspora tak neměla, kam své stížnosti oficiálně směřovat. O problému se hovořilo, ale nepatřil k významným částem Jelcinových politických plánů. Jelcin si byl vědom svých možností, buď problém vytáhne na světlo a bude těsně po euforii z nového Ruska obviňován z imperialistických nároků a snah znovu etablovat Sovětský svaz, nebo bude pasivní, sklízet domácí kritiku a prosazovat dále prozápadní orientaci zahraniční politiky.⁶⁷ Zprvu druhá možnost převážila.

Když se v roce 1992 začala měnit orientace zahraniční politiky, prezident Jelcin požadoval, aby byla přesně vyjádřena a definována politika k blízkému zahraničí se zaměřením se na ochranu Rusů na tomto území. Kozyrev připravil dokument, jenž zdůrazňoval dodržování lidských práv, demokracii a nutnost integrace do světové ekonomiky. Problematiku menšin zahrnul také. Zmínil, že je potřeba, aby všichni členové SNS dodržovali lidská práva podle mezinárodně uznaných standardů schválených OSN a OBSE, které se dají aplikovat i na menšinu ruskou, ale tento přístup se nezdál opozici dostatečný.⁶⁸

První změna vztahu k diaspoře následkem jiné zahraniční politiky se odrazila v *Zákonu o občanství* z roku 1992. Je v něm deklarováno, že občanství Ruské federace mohou získat i „*občané bývalého SSSR žijící na území států, jež bylo součástí bývalého SSSR (...), pokud do 31. prosince 2000 oznámí, že chtějí získat občanství Ruské federace.*“⁶⁹ Ruské občanství tedy mohli získat i Rusové žijící za hranicemi Ruské federace, pokud neměli občanství jiné.

Jenže v první oficiální vyhlášce prezidenta týkající se diaspory s názvem *O otázkách ochrany práv a zájmů ruských občanů za hranicemi Ruské federace* se ale stále hovořilo spíše jen o ochraně zbylých členů vojenských posádek po bývalé sovětské armádě či o všeobecném dodržování lidských práv v rámci území SNS, Gruzie a Pobaltí, než o běžných ruských občanech v zahraničí. Těm byla přislíbena pouze

---

⁶⁷ Ibid., 265.

⁶⁸ Birgerson, *After the breakup of a multi-ethnic empire*, 69.

⁶⁹ Zákon o občanství Ruské federace, 1992, článek 18, paragraf G (Federal'nyj zakon ot 15 maja 2002 goda O graždanstve Rossijskoj Federacii), <http://www.antropotok.archipelag.ru/text/a010.htm> (staženo 20. 3. 2012).

nekonkrétní ochrana práv a zájmů pod patronací Ministerstva zahraničních věcí Ruska.⁷⁰

V dalším období mezi lety 1992 – 1993 se politika na ochranu Rusů v zahraničí stala aktivnější až do toho stupně, že byla jednou z deklarovaných priorit zahraniční politiky. Ve *Vojenské doktríně* z roku 1993 je již zmíněno, že „*porušení práv, svobod a legitimních zájmů občanů Ruské federace v zahraničí*“⁷¹ je považováno za jednu z potencionálních vojenských hrozeb Ruské federace. Když pak v Estonsku nezískali Rusové občanství, Jelcin reagoval pozdržením stažení vojsk z oblasti. V oficiálním vysvětlení stálo, že jsou porušována práva Rusů a je potřeba je chránit a zajistit jejich bezpečnost.

Ačkoliv se už o diaspoře hovořilo otevřeně i na politické scéně, neustále se mělo na mysli, že tato ochrana Rusů v zahraničí se bude odehrávat na půdě daných států, kde menšiny sídlí. Měla se jim poskytnout taková pomoc, aby získali rovné postavení ve svém státu bydliště pomocí mezinárodních dohod. Pro Ruskou federaci z toho pramenily dvě výhody. Za prvé usedlíci mohli fungovat jako významná síla ruského vlivu ve státě, kde přebývali, a za druhé Ruská federace v tuto chvíli nebyla schopna nabídnout pracovní místa ani sociální zázemí pro přistěhovalce, a tak pro ni bylo ekonomicky výhodnější pomáhat Rusům v zahraničí. Zároveň by podpora jakéhokoliv separatistického hnutí Rusů v zahraničí přispěla k možným iredentistickým nárokům ve vlastním státě a Rusko by tak ohrozilo svoji jednotu, protože i ve stávajících hranicích je Ruská federace stále heterogenní a značně multietnický stát.

První možné řešení problému diaspory bez nutnosti stěhování obyvatel viděl Jelcin ve vytvoření dvojího občanství. Z části by se tak uklidnila otázka bez konfliktů, neodehrála by se vlna migrací a zůstal by politický vliv v blízkém zahraničí. Moskva se tedy rozhodla vydat ruské pasy všem Rusům, kteří byli občany bývalého Sovětského svazu, stejně tak jako i jiným etnikům, která se považovala za spřízněná jakkoliv s historií Ruska. Jenže postsovětské státy neprojevily stejné nadšení pro tento způsob řešení a přijaly ho pouze Turkmenistán v roce 1993 a Tádžikistán v roce 1995. Oficiálně v roce 1997 měla 4 % ruské diaspory pas, což se rovná jednomu miliónu Rusů

---

⁷⁰ Vyhláška O otázkách ochrany práv a zájmů ruských občanů za hranicemi Ruské federace, 1992 (Rasporjaženie prezidenta Rossijskoj Federacii o voprosach zaščity prav i interesov rossijskich graždan za predelami Rossijskoj Federacii), http://www.lawrussia.ru/texts/legal_273/doc273a570x779.htm (staženo 20. 3. 2012).

⁷¹ Vojenská doktrína Ruské federace, 1993, <http://www.fas.org/nuke/guide/russia/doctrine/russia-mil-doc.html> (staženo 20. 3. 2012).

v zahraničí.⁷² Také se odhaduje, že jeden až dva miliony obyvatel v zahraničí měly ruský pas, aniž by to ohlásily úřadům. Tato politika příliš neuspěla a druhým pokusem řešení se stala snaha o občanství SNS, ale ani tato možnost nebyla přijata blízkým zahraničím kladně.

V letech 1994 – 1995 se vztah Ruské federace k menšinám a ochrana Rusů v zahraničí staly důležitým tématem politických elit. Ruský pravicový politik Dmitrij Rogozin zřídil Kongres ruských komunit, aby se posílily svazky se SNS.⁷³ Byly formulovány zájmy v blízkém zahraničí a snahy na podporu kultury, jazyka, vzdělání a politických práv se staly důležitou komponentou ruských oficiálních debat. V srpnu roku 1994 byl připraven dokument s názvem *O způsobech podpory krajanů v zahraničí*. Dokument obsahuje formulace způsobů pomoci pro adaptaci v novém státě a podpory občanského, politického, kulturního, sociálního a ekonomického života pomocí vybudování vědeckých a kulturních center a vzniku ruskojazyčných medií. Dále v něm Rusko slíbilo uzavření bilaterálních dohod se SNS a Pobaltím.⁷⁴ Formulovaná pomoc ale měla být neměně praktikována za hranicemi Ruska.

Pozorovatelé předpokládali, že kvůli diskriminaci se miliony Rusů budou vracet domů. Migrace v letech 1990 – 1999 nastala ale v menším měřítku. Vrátily se 2,4 miliony Rusů, z toho nejvíce právě v roce 1994, kdy přesně imigrovalo 612 400 Rusů, což bylo vysvětleno migrací za prací, neboť v tomto období se ruskému hospodářství vedlo lépe.⁷⁵ Proto největší složku tvořili lidé ze Střední Asie (Kazachstánu), ale také z oblastí válečných konfliktů, Arménie, Ázerbájdžánu, Gruzie a Tádžikistánu. Někdy docházelo k negativním reakcím místních Rusů na imigranty. Zvláště pokud se přistěhovali do vesnic zasažených sociální krizí, setkali se s nepřátelským postojem obyvatelů. Byli uzavíráni do čtvrtí, které byly obývány výhradně těmito přistěhovanými Rusy.⁷⁶

Od roku 1996 převažovala v blízkém zahraničí již nová politika. Rusko chtělo udržet v oblasti vojenskou přítomnost a chránit etnické Rusy.⁷⁷ Nový ministr zahraničí Jevgenij Primakov se vyjadřoval ve prospěch ochrany 25 miliónů Rusů shledávajících Rusko svou domovinou. Téhož roku byl po prvé zmíněn možný návrat Rusů do Ruska

---

⁷² Kolsto, *Political construction sites*, 90.

⁷³ Jackson, *Russian foreign policy and the CIS*, 73.

⁷⁴ Nařízení O způsobech podpory krajanů v zahraničí, 1994 (Postanovlenije O merach po podderžke sootečestvennikov za rubežom),

http://www.projects.innovbusiness.ru/pravo/DocumShow_DocumID_45080.html (staženo 20. 3. 2012).

⁷⁵ Charles King a Neil J. Melvin, „Diaspora politics“, 123.

⁷⁶ Peyrouse, *The Russian minority in Central Asia*, 7.

⁷⁷ Tsygankov, *Russia's foreign policy*, 112.

v *Programu způsobů podpory krajanů v zahraničí*. Tento program vymežil tradiční sliby podpory a k návratu přesně prohlásil: „*Podpora krajanů v zahraničí v žádném případě není zastřeným odmítnutím návratu krajanů do Ruska. Ale naopak, zajištění integrace do života státu trvalého bydliště při zachování kulturní svébytnosti, stejně jako návrat do historické vlasti, jsou hlavní cíle politiky Ruska ve vztahu ke krajanům (...)*“.⁷⁸

V posledním roce Jelcinovy prezidentské funkce poprvé definoval pojem krajan v *Zákoně o státní politice Ruské federace ve vztahu ke krajanům v zahraničí*. V prvním odstavci vymežil čtyři kategorie obyvatel, jež se rozuměly pod pojmem krajan. První kategorie je definovala jako občany Ruské federace žijící v zahraničí. Druhá jako osoby, které byly občany SSSR, nyní žijí v postsovětských státech a získaly občanství těchto států nebo zůstaly bez občanství. Třetí jako emigranty z Ruského státu, Ruské republiky, RSFSR, SSSR a Ruské federace, kteří se stali občany jiného státu nebo zůstali bez občanství, a v poslední kategorii byli zahrnuti potomci osob, které náleží k výše zmíněným skupinám, vyjma potomků osob hlavních národů cizích států.⁷⁹ Jak je zmíněno výše, tento zákon byl v roce 2010 ještě rozšířen o vágnější definici krajana.

Jelcin byl pro ochranu menšin, ale ne vojenskými silami. Chtěl je chránit svým jednáním a diplomacií. Moskva se proto vyjadřovala za diasporu a jednala jejím jménem, i když k tomu neměla žádnou politickou podporu z její strany. Praktické pomoci však poskytla ruským komunitám jen málo. S otázkou vystoupila vždy o to více agresivněji, čím se silnější cítila, což bylo v dobách silné ekonomické převahy nad blízkým zahraničím nebo bezpečnostního posílení. Nikdy ale nejednala tak, aby to významně narušilo vztahy se zahraničím. Hrozba ruské intervence kvůli ochraně Rusů tak reálně nehrozila, za což byl Jelcin militantní části společnosti kritizován.

2.3 Vztah Ruské federace k ruským menšinám v blízkém zahraničí v období vlády prezidenta Putina

Profesor Igor Zevelev vidí „významný rozdíl mezi asertivní rétorikou ruských představitelů a skutečnou politikou Ruska k ruské diaspoře v sousedních zemích“. Může se zdát, že oficiální vyjádření Putinovy vlády k této problematice měla neo-imperiální

---

⁷⁸ Nařízení o Programu způsobů podpory krajanů v zahraničí, 1996 (Postanovlenije O programme mer po podderžke sootečestvennikov za rubežom), <http://www.trofimov.web.kg/Prog%20podder.htm> (staženo 20. 3. 2012).

⁷⁹ Zákon o státní politice Ruské federace ve vztahu ke krajanům v zahraničí, 1999 (O gosudarstvennoj politike Rossijskoj Federacije v otnošenii sootečestvennikov za rubežom) <http://www.msrs.ru/commandpapers/russia/81.html> (staženo 20. 3. 2012).

tón, ale když přejdeme od politických deklamací k realitě, tak lze v jeho jednání nalézt „jasné vítězství pragmatismu“.⁸⁰ Raději vykonával politiku tak, aby to Rusku nijak neublížilo, a v lepším případě, aby něco získalo. Putin jinak vnímal i národní identitu Rusů. Kvůli neo-imperiálnímu tónu jeho rétoriky se v identitě odráží uvědomění si mnohonárodnostní země, a tudíž do diasporu zahrnuje minimálně všechny rusko-jazyčné obyvatele.

V roce 2001 vyšel jeho první dokument na téma ochrany krajanů s názvem *Koncepce podpory krajanů v zahraničí Ruskou federací v současné době*. Kromě stalých bodů těchto dokumentů o důležitosti ochrany práv krajanů a další definici krajana, koncepce obsahovala nově i náčrt mechanismů k zajištění deklarovaných bodů. Bohužel se nejednalo o příliš konkrétní návrhy. Zmíněny byly pouze plány na použití mezinárodních a finančních mechanismů, zajištění volného pohybu a podpora veřejných organizací a spolků.⁸¹

I prezident Putin pokračoval v myšlence rozvíjení dvojího občanství. Ačkoliv Jelcinův pokus nevyšel, Putinovi se přesto podařilo se zeměmi s malou ruskou menšinou, Arménií a Kyrgyzstánem, v roce 2007 dosáhnout dohod, které mají podobné právní důsledky jako ty o dvojím občanství. Jak jsem již zmínila, tak i přes nesouhlas vedení postsovětských států měly ruský pas jeden až dva milióny lidí. V roce 2002 však přestala ruská tichá podpora nenahlášeného držení ruského občanství, jelikož byl vydán nový *Zákon o občanství*, v němž stojí, že by se cizí občané měli obrátit na příslušné úřady v státě bydliště a zde se zřeknout tohoto druhého občanství, pokud není založeno na mezinárodní smlouvě s daným státem.⁸² Zákon není retroaktivní, takže se jedná pouze o zajištění nenarůstání tohoto čísla.

Za poslední možné ozvěny dvojího občanství lze považovat situaci před prezidentskými volbami na Ukrajině v roce 2004, kdy Viktor Janukovyč znovu vnesl toto téma na scénu a navrhoval nastítnit dohodu s Ruskou federací. Oranžová revoluce nicméně jakoukoliv možnost realizace tohoto plánu přerušila. V roce 2006 tehdejší první místopředseda vlády Dmitrij Medveděv prohlásil, že teorie dvojího občanství

---

⁸⁰ Zevelev, „Russia’s policy toward compatriots in the former Soviet Union“, 49.

⁸¹ Koncepce podpory krajanů v zahraničí Ruskou federací v současné době, 2001 (Konceptija podderžki Rossijskoj Federacijej sootečestvennikov za rubežom na sovremennom etape), <http://www.msrs.ru/commandpapers/russia/80.html> (staženo 20. 3. 2012).

⁸² Zákon o občanství Ruské federace, 2002, článek 14, odstavec 1, paragraf G, <http://www.consultant.ru/online/base/?req=doc;base=LAW;n=88963> (staženo 20. 3. 2012).

může v budoucnu ještě mít význam, a to pokud někdy dosáhne SNS takové integrace jako je v Evropské unii.⁸³

V roce 2002 Putin přijal program s názvem *Základní směry politiky na podporu krajanů v zahraničí*. Ač původní záměr dokumentu byl doplňovat strategii dvojího občanství, tak jakmile selhala, stal se dokument dominantním prvkem v politice vůči ruské menšině v zahraničí.⁸⁴ Program opět obsahoval podobné cíle jako ty předchozí - podporovat rozvoj kulturní, vědecký i náboženský, zabezpečit sociální, ekonomická i politická práva menšin, příslušné orgány pověřit prací vedoucí k dosažení deklarovaných cílů. Dále se v něm vyskytoval výčet úkonů, jež Moskva již vykonala na podporu krajanů, a to od finančních dotací pro drobná politická uskupení, která podporují Rusy v zahraničí, přes podporu ruskojazyčných škol, po pořádání konferencí.⁸⁵

Další tři dokumenty, které Putin přijal v roce 2006, vykazovaly stejný způsob umírněné politiky. Jejich interpretaci lze najít v *Přehledu zahraniční politiky Ruské federace* vydaném Ministerstvem zahraničí v roce 2007.⁸⁶ V jeho počátku byla znovu zdůrazněna podpora krajanů jako jedna z priorit zahraniční politiky a také důležitost vnímání krajanů jako rovnocenných partnerů. Následně popisoval tři zmíněné dokumenty, tedy *Program aktivit se krajany v zahraničí v letech 2006-2008*, *Federální program „ruský jazyk“ (2006-2010)*, *Státní program podpory dobrovolného přestěhování krajanů v zahraničí do Ruské federace*. Druhý dokument byl vnímán jako důležitá koncepce podpory ruského jazyka v zahraničí, například v divadlech či na ruských a slovanských univerzitách a také nabádal k poskytování stipendií a rozšiřování ruských center vědy a vzdělání.

Co se týče třetího dokumentu, tak je nutno říci, že v tomto stádiu vývoje politiky k diaspoře se problematika návratu krajanů do Ruské federace změnila. Z původního Jelcinova záměru podporovat menšiny v zemi, kde sídlí, se Putin obrátil k protikladné politice a pomáhal Rusům v návratu. Příčinou byl výrazný pokles počtu obyvatel v Ruské federaci a potřeba kompenzace tohoto přirozeného populačního úbytku. Třetí program měl tedy pomáhat přesídlit krajanům zpátky do Ruské federace, tím způsobem,

---

⁸³ Zevelev, „Russia's policy toward compatriots in the former Soviet Union“, 51.

⁸⁴ Ibid., 52.

⁸⁵ Základní směry politiky na podporu krajanů v zahraničí, 2002 (Ob osnovnyh napravlenijach raboty po podderžke sootečestvennikov za rubežom), <http://www.msrs.ru/commandpapers/moscow/295.html> (staženo 20. 3. 2012).

⁸⁶ Přehled zahraniční politiky Ruské federace, 2007, http://www.mid.ru/brp_4.nsf/sps/3647DA97748A106BC32572AB002AC4DD (staženo 8. 4. 2012).

že selepší systém fungování konzulátů, a to konkrétně rozšířením informací o programu či zvýšením konkurence na trhu práce.⁸⁷ Podle Federální migrační služby byl program zaměřen především na pomoc občanům, již vládnou ruštinou a mají odborné znalosti.⁸⁸

Na první program bylo oficiálně vyčleněno 342 milionů rublů, na druhý 1,3 miliardy rublů, což jsou významné částky, ale podle auditu byly v konečné fázi přerozděleny jen asi 3 % z vyčleněných částek.⁸⁹ Program pro napomáhání k přesídlení byl například také vhodně financovaný a připraven pro 300 tisíc obyvatel, ale v prvním půlroce po spuštění se ukázalo, že o přestěhování není velký zájem. Plánovanou cílovou destinací pro tyto migranty byla totiž Sibiř. Za tuto dobu se přestěhovalo pouze deset rodin a přitom za rok 2007 byl předpokládaný nárůst o 50 tisíc lidí.⁹⁰

V roce 2007 Putin znovu zdůraznil nutnost ochrany milionu Rusů v zahraničí a podporu jejich návratu mezi základními body zahraniční politiky. Putin vedl politiku vůči diaspoře tak, že dosud nedošlo k žádnému vážnému konfliktu mezi ruskými menšinami a státem bydliště. Nicméně také dokázal tuto problematiku udržovat neustále na mezinárodní politické scéně a nepřetržitě na ni upozorňovat.

Na počátku vzniku nových států nebyla možnost jiné podpory Rusů v zahraničí než rétorická. Pak mezi lety 1993 – 1994 se Jelcin pokusil přejít k reálnější pomoci a navrhl blízkému zahraničí dvojí občanství. Tato politika ale selhala, a tak se přešlo k řešení kombinující tvrdou rétoriku a mírnou politiku. V tomto postoji k ruským menšinám pokračoval i Putin během svého prezidentství. Tato politika ale nebyla považována za příliš úspěšnou, neboť Rusko nevyužilo všechny možnosti, které Rusové v zahraničí nabízeli. Nepřišlo s významnou strategií ani nepropojilo ruskou legislativu a imigrační zákony s programy na podporu krajanů. Přesto se mu povedlo vyhnout se velkým omylům.

---

⁸⁷ Státní program podpory dobrovolného přestěhování krajanů v zahraničí do Ruské federace, 2006 (Gosudarstvennaja programma po okazanju sodejstvija dobrovol'nomu pereseleniju v Rossijskuju Federaciju sootečestvennikov proživajuščich za rubežom), <http://www.msrs.ru/commandpapers/russia/migration/30.html> (staženo 16. 4. 2012).

⁸⁸ Shevel, „Russian National-building from Yeltsin to Medvedev“, 193.

⁸⁹ Zevelev, „Russia's policy toward compatriots in the former Soviet Union“, 53.

⁹⁰ Ibid., 53.

3 Reálné příklady vztahu Ruské federace k blízkému zahraničí

V minulé kapitole jsem představila několik programů Ruské federace na podporu krajanů v zahraničí. V této kapitole se zabývám shodami či rozdíly mezi deklarovanými dokumenty a reálnou politikou Ruska v blízkém zahraničí. Co se týče geografických oblastí obývaných ruskou menšinou, jež jsem si vymezila výše, tak v nich lze nalézt výrazné rozdíly nejenom mezi politickou rétorikou a skutečností. Dále se také liší přístup Ruské federace k těmto jednotlivým územím. Pro hlubší analýzu jsem si vybrala pouze dvě oblasti, u nichž se přístup Ruské federace k menšinám v letech 1991 – 2008 zdál být nejvíce odlišný. Na první pohled bylo možné rozlišit Ruskem stále připomínané porušování práv v Pobaltí a naopak opomíjené reálné porušování práv menšin ve Střední Asii.

Pobaltské státy jako členové Rady Evropy se Ruskem mohou střetávat zde při diskusích o ochraně menšin v Pobaltí. Organizace se řídí *Evropskou úmluvou o ochraně lidských práv a základních svobod*, která mimo jiné vymezuje zákaz diskriminace založené na příslušnosti k národnostní menšině.⁹¹ V oblasti Střední Asie je naopak možnost komunikovat o pozici ruské menšiny na půdě OBSE, která má zřízenou funkci vysokého komisaře pro národnostní menšiny. Ten ale pravděpodobně nemá lehký přístup do všech středoasijských zemí pro zhodnocení situace, proto musím zmínit, že odlišný přístup Ruska k menšinám v těchto dvou oblastech může být z části dán jinými právními možnostmi při hájení zájmů diaspory. Přesto se zdá, že roli hraje více faktorů, jež jsou vážnější, a ty bych chtěla dále v kapitole analyzovat.

Zbylá teritoria nebyla pro srovnání příliš vhodná. Gruzie, Arménie a Ázerbájdžán jsou obývány jen nevelkou ruskou menšinou. Dnes má sice v Abcházii více než 70 % obyvatel ruské občanství a v Jižní Osetii je situace podobná, ale nepovažují konflikty v této oblasti za relevantní k tématu. Bělorusko, ač je v něm naopak ruská menšina zastoupena hojně, zůstalo pro hodnocení ruského vztahu k místní menšině také nevyužito, a to z důvodu úzkého spojení s Ruskem v minulosti i současnosti.

Válka v Podněsteří bývá spojována s ruskou menšinou, jelikož se jí účastnili vojáci ruské národnosti žijící na levém břehu Dněstru. Tito místní Rusové se sice snažili

---

⁹¹ Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod, článek 1, odstavec 1, Protokol č. 14 (CETS č. 194), 1. června 2010, http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/82E3CE7F-5D3D-46EB-8C13-4F3262F9E20B/0/CZE_CONV.pdf (staženo 10. 5. 2012).

o oddělení Podněsterské republiky od Moldavska, ale velká část jejich činů nebyla řízená z Moskvy. Konali na základě vlastního přesvědčení a neexistovala žádná oficiální podpora z Ruské federace, ze strany Jelcina či Kozyreva.⁹² Lze tvrdit, že přítomnost ruské menšiny měla v konfliktu důležitou roli, avšak pro nastínění vztahu Ruské federace k menšině tento konflikt podstatný není.

Ukrajina poskytuje možnost popsat daný vztah na přístupu k ruské menšině na Krymu. Zvláště při tvorbě autonomní republiky bylo možné vyzorovat zapojení Ruské federace do této otázky, které jsem již zmínila výše. Poté ale přímý zájem opadl. Před oranžovou revolucí chtěla většina obyvatel na Krymu, a to nejenom ruské etnikum, ale i ukrajinské, připojit se k Ruské federaci. Pravděpodobně byla zklamána z vládního období prezidenta Kučmy. Nicméně Rusko ji nepodpořilo v těchto snahách a obecně nenapomáhalo separatistickým tendencím na Krymu. Zvláště v letech 1994 – 1995, kdy krymské vedení zastávalo výrazné separatistické názory, by mělo od něho velkou podporu. Raději však nechalo chaos s ruskou menšinou v hranicích Ukrajiny, a doufalo tak v ukrajinské oslabení a současné zvětšení potřeby podpory z Ruska. A také si tak ponechalo vliv v oblasti a možnost jak působit na vztahy s Ukrajinou, zatímco připojením Krymu by o tuto možnost zčásti přišlo.

3.1 Přístup Ruské federace k Pobaltí v otázce ruské diaspory

Vztahy Ruska s Pobaltím jsem již částečně nastínila v předchozích kapitolách. Již od rozpadu Sovětského svazu tvořilo soužití Pobaltí s východním sousedem problém zahraniční politiky. Tento vztah byl značně proměnlivý, někdy bylo Rusko spojencem Pobaltí a jindy ho podrobilo silné kritice.⁹³ Při rozpadu Sovětského svazu získalo nejprve Pobaltí podporu od Jelcina při tvorbě nezávislých států, ale s nastolením tvrdší linie v zahraniční politice Ruska a se statutem neobčanů pro Rusy se situace nezdála možná k urovnání. Navíc přítomnost ruské menšiny byla sporným bodem po celé období. V roce 2004 tvořili Rusové 28 % populace Lotyšska, ale jen polovina z nich byla občany Lotyšské republiky, okolo dvaceti tisíc lidí bylo občany jiného státu, a tedy

---

⁹² Claus Neukirch, „Russia and the OSCE: Influence of Interested Third and Disinterested Fourth Parties on the Conflicts in Estonia and Moldova“ in *National integration and violent conflict in post-Soviet societies: the cases of Estonia and Moldova*, ed. Pal Kolsto (Lanham: Rowman & Littlefield, 2002), 236.

⁹³ Mark Kamer, „NATO, the Baltic States and Russia: A Framework for Sustainable Enlargement“, *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)* 78, č. 4, (2002): 733, <http://www.jstor.org/stable/3095754> (staženo 20. 4. 2012).

jen něco málo pod 14 % byli neobčané.⁹⁴ V Estonsku vypadala situace dosti podobně. Stížnosti na útlak ruské menšiny a ekonomická závislost se tak mohly považovat za vhodné politické prostředky k dosažení různých požadavků.

Případem propojení jednoho problému ruské zahraniční politiky s ruskou menšinou v Pobaltí bylo stažení vojenských jednotek z této oblasti. Jednalo se celkově o 120 tisíc vojáků.⁹⁵ Z toho 40 tisíc vojáků a 570 vojenských zařízení různých velikostí bylo v Estonsku.⁹⁶ Toto spojení souviselo s nutným Kozyrevovým přitvrzením v zahraniční politice způsobeným vnitřní situací v Ruské federaci. Zprvu, když převažovala prozápadní orientace Ruska, tak i dohoda o odsunu vojenských jednotek proběhla hladce. Jenže po zmíněné změně v roce 1993, kdy došlo k posílení opozice a následnému ukázání Kozyrevovy síly, se v březnu téhož roku přidalo představení estonského nového zákona o občanství. Ten se navracel k zákonu o občanství z roku 1938, tudíž jeho vyznění bylo pro ruské menšiny nepříznivé. Mimoto již o měsíc dřív Lotyšsko přijalo nový tvrdší jazykový zákon. Blahobyt ruské menšiny se tak stal klíčovou podmínkou pro ustoupení vojsk.⁹⁷ Bez dodržování jejich práv mělo být pozdrženo a v srpnu už práva menšin a odchod vojsk byly spojeny v jeden požadavek, ale zatím nikoliv jako oficiální politika ministerstva zahraničí.

Zdálo se tedy, že Rusko postupovalo podle deklarovaných priorit zahraniční politiky. V dokumentu *O otázkách ochrany práv a zájmů ruských občanů za hranicemi Ruské federace* z roku 1992 Jelcin nově deklaroval ochranu ruských vojáků a menšin v zahraničí a tak i na první pohled reálně činil. Ale existoval i jiný nedeklarovaný faktor ovlivňující pozdržení odchodu vojsk. Pokud by Ruská federace měla přijmout tolik nových obyvatel, znamenalo by to pro ni nutnost vytvořit vhodné sociální zajištění, podmínky pro ubytování a nalézt finance pro samotný přesun, což se jevilo jako ekonomicky náročnější, nežli pozdržení tohoto přesunu.⁹⁸

V červnu roku 1993 situaci ještě zhoršilo přijetí estonského *Zákona o cizincích*. Ten upravoval vztah mezi neobčany a Estonskou republikou a mimo jiné přitvrdil

---

⁹⁴ Nils Muiznieks, „Russians in Latvia - History, Current Status and Prospects“ (příspěvek přednesený v rámci přednáška na Univerzitě Tübingen, Německo, 8. listopadu 2004), <http://www.mfa.gov.lv/en/policy/4641/4642/Muiznieks/> (staženo 25. 4. 2012).

⁹⁵ Sven G. Simonsen, „Compatriot Games: Explaining the 'Diaspora Linkage' in Russia's Military Withdrawal from the Baltic States“, *Europe-Asia Studies* 53, č. 5, (2001): 771, <http://www.jstor.org/stable/826369> (staženo 25. 4.2012).

⁹⁶ Antonín Drábek, *Současný vývoj Estonska: Postup hospodářské transformace a vývoj estonské společnosti v letech 1994-1998* (Praha: Balt-East, 1999), 22.

⁹⁷ Simonsen, „Compatriot Games“, 771.

⁹⁸ *Ibid.*, 772.

podmínky pro cestování mezi Estonskem a Ruskem. Rusko reagovalo hrozbou ekonomickými sankcemi, avšak ne vojenskou hrozbou, kterou při tom už mělo deklarováno jako možnou ve *Vojenské doktríně*.⁹⁹

Po Kozyrevově ukázce, že může být silným ministrem zahraničí a klást si podmínky, povolil na podzim roku 1993 v přístupu k Pobaltí a stahování jednotek pokračovalo. Poté v prosinci 1993 se ale vrátil k nutnosti pozastavit odsun jednotek a chránit diasporu, neboť v tuto dobu vyhrály opoziční síly parlamentní volby. Navíc Jelcin potřeboval podporu armády, neboť už ztratil podporu obyvatel ve volbách, a ta byla pro tvrdší zásah v otázce ruské menšiny. Obrátil se na Organizaci spojených národů s dopisem, aby zakročila v porušování práv ruské menšiny. Podporou této politiky se mu podařilo udržet si oblibu u armády, vzít opozici hlavní téma kritiky i ve vlastní administrativě ukázat pevnou pozici a při tom dostát deklarovaným programům.

Litva se i v tomto případě opět od Estonska a Lotyšska lišila a stažení vojáků nastalo bezproblémově. Mohlo by se zdát, že důvodem je malé početní zastoupení ruské menšiny zde. Občanství získala bezpodmínečně, a nebylo tedy možné se opřít o podporu jejich práv, když nebyla porušována. Jenže je důležité si také uvědomit rozdíl mezi vojenským zázemím v Litvě a ve zbylých dvou pobaltských státech. V Litvě se nenacházelo tolik vojenských sil. Nebyla zde námořní flotila jako v Tallinnu ani hlavní velitelství sil jako v Rize.¹⁰⁰ Odchod vojsk nebyl tedy tak finančně náročný a mohl být uskutečněn velmi rychle, což byl reálný důvod hladkého průběhu.

V roce 1994 konečně Rusko dosáhlo dohody s Estonskem i Lotyšskem. Lotyšsko garantovalo sociální zajištění a právo na trvalý pobyt pro ruské vojenské penzisty, Estonsko souhlasilo, že zajistí totéž, ale jenom penzistům narozeným před rokem 1930. Jiné výraznější ochrany ruských menšin Ruská federace nedosáhla, na základě estonského a lotyšského zákona o občanství se i tak mnozí Rusové nestali občany.

Rusko nadále v 90. letech ukazovalo aktivní zájem o ruské menšiny v Pobaltí. Zmiňovalo je neustále na různých fórech, na summitech OBSE či EU a Ruska. Lotyšský politolog Nils Muižnieks tvrdil, že se tak snažilo zakrýt i například kritickou situací v Čečensku anebo vyvolat zájem o Rusy jako takové. V domácí politice totiž v podpoře vlastních obyvatel selhávalo.¹⁰¹ Na evropském fóru zase zmiňováním porušování práv

---

⁹⁹ Neukirch, „Russia and the OSCE“, 241.

¹⁰⁰ Simonsen, „Compatriot Games“, 776.

¹⁰¹ Muižnieks, „Russians in Latvia“.

diaspory v Pobaltí doufalo Rusko v získání protekce v obchodních kontraktech či v otázce zjednodušení víz do EU pro Rusy.¹⁰² Podle oficiálních hodnocení komisařů OSN sice opravdu postavení Rusů v pobaltských státech nekorespondovalo s jejich početním zastoupením a minimálně ruština by měla získat status oficiálního jazyka v Estonsku či Lotyšsku, ale v Pobaltí žila v mnohem lepších životních podmínkách a kulturně prospívala více, než třeba Rusové ve Střední Asii a na Kavkaze.¹⁰³ Každopádně po zbytek 90. let se nadále jednalo pouze o řešení rétorická.

S novým prezidentem se sice oficiálně změnila zahraniční politika Ruska na asertivní, ale v Pobaltí se vztah k menšině neprojevil jiným způsobem. Další kritika přístupu k ruské diaspoře se objevila v reakci na výtržnosti v Estonsku spojené s ničením pomníků druhé světové války. Jednalo se o boj mezi chápáním pozice Estonska v druhé světové válce a jeho spojením s historií Německa a Sovětského svazu v tomto období. Pravicové skupiny organizovaly protesty na základě přemístění sochy vojáka, který byl znázorněn s prvky německé uniformy. Spory vyvrcholily v roce 2006 demonstracemi naopak u bronzové sochy sovětského vojáka v Tallinnu, u něhož se 9. května scházeli místní Rusové ke příležitosti ukončení druhé světové války.¹⁰⁴ Rusko ničení sovětských památníků odsoudilo a využilo toto spojení pro kritizování diskriminace ruské menšiny.

Politika Ruska k Pobaltí byla v rétorické rovině velmi tvrdá. Ve skutečnosti za danou dobu využilo pouze hrozby ekonomických sankcí a oficiálně odmítlo přesun vojenských jednotek. Jiné reálnější akty nenastaly, vojenské zapojení na podporu ochrany menšin se neuskutečnilo, ač bylo deklarováno jako možné při takto prohlašovaném porušování práv. Navíc ve většině odvážnějších vystoupení proti Pobaltí bylo možno nalézt příčinu ve vnitřní politice, ať už posílení pozice prezidenta nebo finanční nedostatky, nikoliv zájem o krajany.

3.2 *Přístup Ruské federace ke Střední Asii v otázce ruské diaspory*

Vztah Ruska k ruské menšině ve Střední Asii byl v daných letech zcela opačný než v případě Pobaltí. Ačkoliv právě zde docházelo k většímu porušování jejich práv a

---

¹⁰² Ibid.

¹⁰³ Talis Saule Archdeacon, „PACE President Criticizes Baltics on Minority Right“, *The Baltic Times*, 27. září 2007, <http://dlib.eastview.com.ezproxy.is.cuni.cz/browse/doc/12651114> (staženo 5. 5. 2012).

¹⁰⁴ Vadim Poleshchuk, „Estonian Minority Population and Non-discrimination“ (příspěvek v rámci Legal Information Centre for Human Rights, Tallinn, 2006).

diaspora by potřebovala větší ochranu a podporu od Ruské federace, tak nenásledovala a menšiny byly často ignorovány. Nebyla jí poskytována ani podpora od mezinárodních organizací a i místní politické organizace se ubíraly častokrát jiným směrem. Nepodporovaly rozvoj místních menšin a s běžným zástupcem etnického Rusa častokrát ani nejednaly.

V 90. letech dokonce i ministr zahraničí Primakov odmítl schůzku s představiteli ruské komunity v Kazachstánu. Odůvodnil to neexistencí otázky ruské menšiny v zemi. Naopak s prezidentem Putinem se místní organizace v roce 2000 shodly na možném řešení otázek ruské menšiny, a to na návratu do Ruské federace. Nápad byl založen na analogii s 50. léty, kdy Kazachstán přijal velké množství etnických Rusů, aby obdělávali panenskou půdu. Nyní tito lidé či jejich potomci se měli naopak vrátit do Ruska a zde začít pracovat.¹⁰⁵ Nicméně konkrétních kroků se od Putina nedočkali, tedy především nutná finanční pomoc nenásledovala. Uvědomění si výhod tohoto projektu nastalo ne v prvních měsících Putinovy vlády, ale až v roce 2006 v programu o pomoci přesídlit.

Rusko při tom mělo o vliv ve středoasijském prostoru v daných letech zájem. Je tedy s podivem, že i přes časté upozorňování ruských analytiků, nevyužilo tohoto nátlaku k dosažení požadovaného vztahu. Místo toho tak nepřímou podporovalo odliv ruské menšiny ze Střední Asie už od vzniku nových států a následkem toho i zmenšování počtu ruského etnika na tomto teritoriu.

Zcela výraznou ukázkou takového ruského jednání pak může být zmiňované zrušení dvojího občanství v Turkmenistánu. V roce 2003 bylo rozhodnuto turkmenským prezidentem Nijazovem, že bude do 22. července 2003 zrušeno držení dvojího občanství, které bylo možné od roku 1993. Občané se tak měli rozhodnout, jaké občanství si chtějí ponechat, a pokud tak neučiní, tak jim bude automaticky přiřazeno pouze turkmenské. Pro ruskou menšinu to znamenalo dvojí možnost. Buď si ponechá ruské občanství, a tudíž bude muset emigrovat z Turkmenistánu či zajistit si vízum v Turkmenistánu, nebo si ponechá to turkmenské a bude mít možnost vycestovat z Turkmenistánu pouze po splnění složitých byrokratických podmínek obou stran.

---

¹⁰⁵ Sébastien Peyrouse, „Nationhood and the Minority Question in Central Asia. The Russians in Kazakhstan“, *Europe-Asia Studies* 59, č. 3, (2007): 495, <http://www.jstor.org/stable/20451364> (staženo 20. 4.2012).

Podle ruské FMS se nacházelo v Turkmenistánu v roce 2003 asi sto tisíc obyvatel s dvojitým občanstvím, z toho 85 tisíc bylo etnických Rusů.¹⁰⁶ Nijazov však tvrdil, že jenom 47 obyvatel má dvojí občanství. Velká část z nich se před vypršením lhůty rozhodla zemi opustit a nastala vlna odchodů, kdy denně opouštělo zemi 70 – 80 rodin.¹⁰⁷ Logicky byly tvořeny především obyvateli se středními až vysokými příjmy, ale neznalými turkmenského jazyka.

Ruská federace oficiálně v červnu žádala Turkmenistán o přehodnocení zrušení dvojího občanství a v červenci vyslala inspekci pro vyšetření zacházení s ruskou menšinou. Z její zprávy vyplynulo, že jí nehrozí porušování práv či jiná nebezpečí. Putin dokonce již dříve prohlásil, že dvojí občanství již není potřeba, protože kdo Turkmenistán chtěl opustit, již tak učinil, což se s reálnou situací příliš neshodovalo.¹⁰⁸ Proto byl často tento nepřímý výrazný protest proti zrušení ochrany menšiny Rusů v Turkmenistánu spojován s uzavřením smlouvy o spolupráci v plynárenské oblasti v dubnu téhož roku. Rusko dosáhlo nesmírně důležitého dlouhodobého kontraktu na 25 let, po kterém dlouhou dobu toužilo a jenž mu v návaznosti na další smlouvy umožnil monopol na odběr turkmenského plynu od roku 2007.¹⁰⁹ Natolik významná smlouva mohla být proto hodnocena jako vyšší priorita pro ruskou zahraniční politiku, nežli ochrana ruské diaspory.

3.3 Faktory ovlivňující rozdílný přístup Ruské federace vůči Střední Asii a Pobaltí

Ač na první pohled vypadá, že Rusko vedlo ve Střední Asii jinou zahraniční politiku než v Pobaltí, kdy nemělo zájem o své menšiny a nepodporovalo je, tak lze ale rozeznat podobné prvky zahraniční politiky řízené dle vnitřních zájmů státu. Zásobování strategickými surovinami z této oblasti bylo důležitější pro vývoj Ruska než podpora menšin a v pobaltských zemích naopak byla pro vnitřní vývoj důležitější silná rétorika na podporu menšin. A ačkoliv v 90. letech oficiálně v zahraniční politice Rusko

---

¹⁰⁶ Ilmurad Berdyev, „Do ethnic Russians feel well in Turkmenistan?“, *The Times of Central Asia*, 2. července 2003, <http://dlib.eastview.com.ezproxy.is.cuni.cz/searchresults/article.jsp?art=0&id=5066030> (staženo 5. 5. 2012).

¹⁰⁷ „Central Asia. Russian state дума calls on Turkmenistan leadership to cancel unilateral decision to revoke dual citizenship accord with Russia“, *AP-Blitz*, 23. června 2003 <http://dlib.eastview.com.ezproxy.is.cuni.cz/searchresults/article.jsp?art=0&id=5040834> (staženo 5. 5. 2012).

¹⁰⁸ „Protocol ending Turkmen-Russian dual citizenship Publisher“, *The Times of Central Asia*, 24. dubna 2003 <http://dlib.eastview.com.ezproxy.is.cuni.cz/searchresults/article.jsp?art=0&id=4918361> (staženo 5. 5. 2012).

¹⁰⁹ Horák, *Rusko a Střední Asie po rozpadu SSSR*, 162.

propagovalo ideu o řešení problému na mezinárodní úrovni, tak stažení vojáku z Pobaltí probíhalo v režii vnitřních mocenských změn.

Více faktorů hrálo roli v odůvodnění odlišného přístupu k menšině v pobaltských zemích a k té ve středoasijských republikách než pouze soulad vnitřní politiky se zahraniční. Můžeme zvážit rozdíl v ekonomické závislosti oblastí na Rusku. V Pobaltí Rusko tvořilo jednoho z nejdůležitějších exportérů i importérů a během let se udržovalo mezi prvními pěti exportéry v Estonsku i Lotyšsku. V Litvě v roce 2003 dokonce zboží z Ruska tvořilo přes 20 % celého objemu litevského importu.¹¹⁰ Přesto tyto země měli dovoz i vývoz mnohem více diverzifikovaný nežli středoasijské státy a číselné ukazatele se nedaly srovnávat s ekonomickou závislosti Střední Asie, kdy Rusko tvořilo zásadní odbytiště i zásobiště pro jejich výrobky.

Stejně tak je důležité zdůraznit rozdíl v počtu obyvatelstva, jež emigroval z těchto dvou oblastí, neboť tito lidé tak vytvořili statistický nárůst počtu obyvatel Ruské federace. Z Estonska a Lotyšska po odepření možnosti získat občanství v 90. letech odešla část diaspory. Poté se však odchody ustálily a do Ruské federace lidé z Pobaltí dále již ve větším měřítku neimigrovali. Oproti tomu ze Střední Asie nadále pokračovaly emigrace v daném období a pokračují dodnes. V letech 1990 – 2003 ze Střední Asie celkem odešly 4 miliony lidí, což je polovina všech Rusů, jež se rozhodli vrátit z blízkého zahraničí do Ruské federace. Rusové, kteří emigrovali z pobaltských států, tvoří z celkového množství pouze o 3 %.¹¹¹ Z Tádžikistánu se odstěhovalo ve zmíněném časovém rozmezí 80 % ruské menšiny, z Turkmenistánu přes 60 %, z Uzbekistánu 50 % a z Kazachstánu a Kyrgyzstánu více než 30 % Rusů.¹¹²

Tento nárůst počtu obyvatel je důležitý pro Ruskou federaci, neboť podle předpovědí autorů demografických studií by v roce 2050 mohla populace Ruské federace bez masivní imigrace klesnout pod sto milionů.¹¹³ Klesne, pokud nenastane radikální změna v reprodukci a převážně v chování samotných lidí. Nebo pokud se nezlepší životní podmínky pro Rusy nebo nenastane změna ve zdravotních službách, aby byly schopny zabránit předčasné úmrtnosti u dospělých. Následky takového scénáře by nebyly pro Rusko příznivé, převážně sociální dopady by vedly k bezpečnostním hrozbám. V Rusku by bylo o několik milionů více penzistů než výdělečně činných osob

---

¹¹⁰ Hodač, *Politika Ruské federace v postsovětském prostoru a střední Evropě*, 80.

¹¹¹ Peyrouse, „The Russian minority in Central Asia“, 3.

¹¹² *Ibid.*, 21.

¹¹³ Marlene Laruelle, *Russia's Central Asia policy and the role of Russian nationalism* (Washington: Johns Hopkins University Press, 2008), 65.

a jedna třetina obyvatel by byla starší 60 let. Avšak nejzávažnějším důsledkem pro bezpečnost Ruska by byl nedostatek vojáků a jiných zaměstnanců vojska. Sekundární výhodou z imigrace Rusů zpátky do Ruské federace by bylo zvýšení procentuálního zastoupení ruského etnika oproti zbylým ne-ruským a posílení nacionálního charakteru země.

Jak jsem již zmiňovala výše, prezident Putin si později uvědomil, jaké rizika pro Ruskou federaci nesly každoroční úbytky obyvatelstva a že řešením by mohla být imigrace obyvatel ze Střední Asie. Rusko se tak zmítalo mezi dvojí politikou, kterou mohlo vést ve Střední Asii vůči menšinám.¹¹⁴ Z části chtělo podporovat odchody Rusů do Ruska a nereagovat tak na porušování lidských práv, protože většinou odcházeli lidé, kteří přinášeli určitou finanční zásobu a mnohé zkušenosti doplněné vyšším vzděláním. Zároveň ale pro státní pokladnu tvořili tito imigranti velké výdaje na zajištění sociálního zázemí a toho Rusko nebylo zcela schopno.

Putinův Program z roku 2006 s názvem *Státní program podpory dobrovolného přestěhování krajanů v zahraničí do Ruské federace* sice zdůrazňoval, že otázka ruských menšin v blízkém zahraničí byla součástí oficiální politiky, ale v Rusku byl považován za příliš opožděný, a proto neúčelný, i když v principu správný. Státy Střední Asie si na něj ale přesto stěžovaly. Považovaly ho za možný důvod oslabení místní ekonomiky. Tím, že byly podporovány odchody inženýrů, zaměstnanců ve zdravotnictví a personálu ve vzdělávacích zařízeních, přišly o kvalitní pracovní sílu.

Zjednodušeně se dá říci, že rozdíl mezi politikou Ruské federace k menšinám v Pobaltí a Střední Asii byl takový, že Střední Asii Rusko potřebovalo jako strategického partnera a Pobaltí ne. Ve Střední Asii se snažilo udržovat stabilitu v regionu, aby pak s touto oblastí mohlo vést těsné vztahy a zajistit si tak vedení ropovodů a plynovodů zásadně přes území Ruské federace. Chtělo si zaručit i právo na nerušený tranzit surovin skrz Střední Asii do dalších asijských států, aby nedošlo k narušení vztahů s Čínou, Iránem a Indií. A také se snažilo dosáhnout mezinárodního uznání vedoucí role Ruska v regionu.¹¹⁵ Proto je zde vedena jiná politika než v pobaltských státech.

---

¹¹⁴ Robert Legvold, „Interesy velikých deržav Central’noj Azii“ in *Strategičeskie perspektivy veduščie državy, Kazachstan i central’noaziatskij uzal*, ed. Robert Legvold (Cambridge: MTI-Press, 2004), 33 http://carnegieendowment.org/files/8462Thinking_Strategically_Legvold.pdf (staženo 10. 5. 2012).

¹¹⁵ Roy Allison, *Central’naja Azija i Zakavkaz’je: Regional’noje sotrudničestvo i faktor rossijskoj politiki* (Moskva: Moskovskij Centr Karnegi, 2004), 20.

Závěr

Práce přinesla analýzu vztahu Ruské federace s ruskými menšinami v blízkém zahraničí, které zde při svém vzniku dosahovaly zastoupení ve výši 25 milionů lidí. V souvislosti s politickým vývojem bývalých svazových států se část Rusů rozhodla vrátit do Ruska, čímž zvýšili poměr v zastoupení Rusů vůči jiným národnostem v Ruské federaci, jenž je i po rozpadu Sovětského svazu stále nacionálně heterogenním státem.

Zbylé miliony, jež zůstaly v oblasti blízkého zahraničí, nevytvořily homogenní skupiny a jejich pozice se v jednotlivých státech lišila. Výrazným rozdílem byla velikost menšin. Polovina z celé diaspory sídlila na území slovanských států Ukrajiny a Běloruska, naopak jen malá procenta, častokrát značně asimilovaná, žila v republikách Jižního Kavkazu.

Ještě významnějším rozdílem byl status, který Rusové v postsovětských republikách získali. V Bělorusku, Ukrajině, Litvě, Gruzii, Arménii, Ázerbájdžánu i Moldavsku získali Rusové ne dlouho po rozpadu Sovětského svazu občanství příslušné republiky na základě nulových podmínek, pouze za předpokladu, že v daný moment sídlili na daném území. Ve zbylých pobaltských státech se zákony o občanství vytvářely na základě historických zákonů vzniklých před rokem 1940, tedy obdobím, než byly státy anektovány k Sovětskému svazu. Většina Rusů proto občanství nezískala automaticky, ale při splnění podmínek naturalizace. Jedna z nich byla úspěšné složení jazykového testu. U starší generace, jež nenavštěvuje školy ani nepracuje a nemůže se tak s jazykem setkat v každodenním použití, nebylo složení zkoušky reálné.

Ve státech Střední Asie Rusové získali taktéž občanství a někdy dokonce možnost ponechat si dvojí občanství, ale využití občanských práv bylo značně omezeno. Uzbekistán a Turkmenistán se vyznačovali rozsáhlými snahami potlačit ruský element ve společnosti, ruskou kulturu, jazyk a i menšinu. V Kyrgyzstánu i Kazachstánu byly povoleny politické aktivity menšiny, ale kvůli nacionalizaci všech zemí se menšina setkali s jazykovou diskriminací i zde, a proto při hledání zaměstnání byly jejich možnosti omezeny. Kromě Kazachstánu došlo v těchto zemích všeobecně ke zhoršení životních podmínek a i menšina se tak nacházela v složité ekonomické situaci. Z tohoto důvodu odchody z této oblasti tvořily největší procento z celkových odchodů Rusů z blízkého zahraničí.

Vztah Ruska k diaspoře se měnil v průběhu zkoumaných let a částečně tyto proměny závisely na síle prezidenta. Prezident Jelcin v době, kdy jeho pozice byla

ohrožována kritikou opozice, zdůrazňoval nutnost podporovat ruské menšiny v zahraničí. V případě vlády prezidenta Putina, kdy naopak opozice, jež by se snažila hájením diaspory vystupovat proti prezidentovi, prakticky neexistovala a pozice prezidenta byla silná, tak převažoval pragmatický přístup k diaspoře a politika ochrany práv spoluobčanů byla spíše prostředkem k dosažení zahraniční bezpečnosti, nežli prioritou a cíl, ač tak bylo stále deklarováno.

Ve výše zmíněných dokumentech a prohlášeních se neustále objevovala vyjádření o jednoznačné potřebě Ruské federace ochraňovat své krajany a dále obsahovaly rétorické hrozby o tom, že na porušování práv menšin bude Rusko reagovat. Nicméně nespecifikovaly konkrétní body, jak bude Rusko realizovat tuto ochranu. Dopady této mírné politiky vedly k nepřizpůsobení menšin místu osídlení. Deklarováním ochrany a práv Rusů a podílení se na vnitřní politice států blízkého zahraničí vedlo ruské menšiny k loajalitě k Ruské federaci a ne ke snaze se integrovat.

Rozdíly se neobjevily jenom v politice k diaspoře v průběhu daných let, ale i v regionálním rozměru. Rusko nevedlo jednotnou politiku vůči celému blízkému zahraničí, ale oblastně se lišila. Na porušování práv menšin velmi často upozorňovalo v Pobaltí. Při odsunu vojsk z Estonska a Lotyšska vedení využilo této otázky, aby umlčelo kritiku opozice a i v průběhu let pokračovalo se zdůrazňováním porušování práv Rusů v této oblasti. Zčásti bylo důvodem větší zapojení těchto států v mezinárodních organizacích ochraňujících práva menšin. Rusko se s pobaltskými státy setkávalo na více mezinárodních fórech ošetřujících lidská práva, než s jinými státy z bývalých svazových republik, a mohlo tak více na problém neobčanů upozorňovat. Dále ekonomické vztahy s Ruskem a Pobaltím nejsou natolik úzké, aby bylo pro Rusko důležité je udržovat nebo se pokoušet o nekonfliktní vztahy.

Střední Asie byla považována vždy za oblast, v níž těsné vzájemné vztahy s Ruskem jsou nesmírně důležité, a ani reálné porušování práv ruské menšiny tento pohled nezměnilo. Ekonomicky byla oblast zásadním partnerem a dále velké množství lidí odcházejících ze Střední Asie do Ruska tvořilo potenciál pro posílení ekonomiky, neboť se vraceli mladší a vzdělaní lidé, a pro zvýšení přirozeného populačního úbytku, který v Ruské federaci vytváří závažný demografický problém.

Ruský vztah k ruským menšinám v zahraničí v daných letech byl výrazně ovlivněn vnitřní politikou, tím, jak silnou pozici měla vláda nebo opozice a ekonomickými zájmy. Pomocí porovnání zmíněných dokumentů s reálnou situací lze

vypozorovat rozdíl mezi ostrou, asertivní rétorikou a skutečnou umírněnou pragmatickou politikou k ruským menšinám v blízkém zahraničí.

Summary

Thesis „Relationship of the Russian Federation to the Russian minorities in the „Near Abroad““ is an analytical study about Russian stance to the minority, which after the collapse of the Soviet Union found itself abroad, beyond its national state. The Russian Federation has included the minority issue in foreign policy priorities shortly after its formation. The attitude of Russia to this issue has changed over the years. Under President Yeltsin, the question was formed and became the important topic among the political elites. Under presidency of Putin it reached to the stage where it is a considerable element of foreign policy.

This paper analyzes the official statements of the Russian government in the keynote speeches and strategic documents related to the minority issue and compares these with the real behavior of Russia in conflict situations in the post-Soviet states, which are linked with a minority. The thesis is aimed to find how much rhetoric is different from the real acts of the Russian Federation.

The paper is divided into three chapters. The first one provides a basic introduction to the topic, informs about the development of the Russian minority in history and the Soviet treatment to national issue. It shows that, the position of Russians in post-Soviet states differs in each state. Both in terms of acquired rights and in terms of general characteristics of this diapora. The differences lie in the size of the minority, the degree of assimilation, compactness of settlement or in the time period of residing. Further, in some successor states, Russians meets with human rights violations. For this reason, which also was reflected in the worsening economic opportunities for minorities, they were going back to the Russian Federation during 1991-2008.

The second part creates an overview of the normative acts of the Russian Federation which are associated with the definition of support or protection of Russian minorities. In the mentioned programs, it is possible to find the emphasis on the protection and promotion of minorities in general, but they mostly don't contain appropriate ways of solving the problem.

The final section makes a comparison of Russia's behavior during the withdrawal of Soviet troops from the Baltic states with official documents issued at that time. With the rising power of the opposition, the government tried to strengthen the

protection of minorities in order to avoid of criticism of the opposition, and therefore it linked the withdrawal of troops with the protection of Russians. The second point of this part shows in contrast that for internal policy of Russia, especially for economy, the good relations with Turkmenistan was much more important than the Russian minorities there, so the revocation of dual citizenship passed without any serious protests.

Generally, the thesis comes to a conclusions, which were anticipated in the original hypothesis, that the protection of the Russian minorities in the Near Abroad is used as leverage in foreign policy and although it is mentioned as a priority in many strategic documents this is only the assertive political rhetoric.

Použitá literatura

Primární zdroje

Deklarace Na podporu ruské diaspory a ochranu ruských krajanů Ruskou federací, 1995 (Deklaracija o poddežke rossijskoj diaspory i o pokrovitel'stve rossijskim sootečestvennikam),

http://www.businesspravo.ru/Docum/DocumShow_DocumID_35720.html (staženo 2. 4. 2012).

Koncepcie podpory krajanů v zahraničí Ruskou federací v současné době, 2001 (Konceptija podderžki Rossijskoj Federacijej sootečestvennikov za rubežom na sovremennom etape), <http://www.msrs.ru/commandpapers/russia/80.html> (staženo 20. 3. 2012).

Koncepcie zahraniční politiky Ruské federace, 2000, <http://kremlin.ru/acts/785> (staženo 20. 4. 2012).

Nařízení o Programu způsobů podpory krajanů v zahraničí, 1996 (Postanovlenije O programme mer po podderžke sootečestvennikov za rubežom),

<http://www.trofimov.web.kg/Prog%20podder.htm> (staženo 20. 3. 2012).

Nařízení O způsobech podpory krajanů v zahraničí, 1994 (Postanovlenije O merach po podderžke sootečestvennikov za rubežom),

http://www.projects.innovbusiness.ru/pravo/DocumShow_DocumID_45080.html (staženo 20. 3. 2012).

Státní program podpory dobrovolného přestěhování krajanů v zahraničí do Ruské federace, 2006 (Gosudarstvennaja programma po okazaniju sodejstvija dobrovol'nomu

pereseleniju v Rossijskuju Federaciju sootečestvennikov proživajuščich za rubežom), <http://www.msrs.ru/commandpapers/russia/migration/30.html> (staženo 16. 4. 2012).

Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod, článek 1, odstavec 1, Protokol č. 14 (CETS č. 194), 1. června 2010, http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/82E3CE7F-5D3D-46EB-8C13-4F3262F9E20B/0/CZE_CONV.pdf (staženo 10. 5. 2012).

Vojenská doktrína Ruské federace, 1993, <http://www.fas.org/nuke/guide/russia/doctrine/russia-mil-doc.html> (staženo 20. 3. 2012).

Vyhláška O otázkách ochrany práv a zájmů ruských občanů za hranicemi Ruské federace, 1992 (Rasporjaženie prezidenta Rossijskoj Federacii o voprosach zaščity prav i interesov rossijskich graždan za predelami Rossijskoj Federacii), http://www.lawrussia.ru/texts/legal_273/doc273a570x779.htm (staženo 20. 3. 2012).

Základní směry politiky na podporu krajanů v zahraničí, 2002 (Ob osnovnych napravlenijach raboty po podderžke sootečestvennikov za rubežom), <http://www.msrs.ru/commandpapers/moscow/295.html> (staženo 20. 3. 2012).

Zákon o občanství Ruské federace, 1992, článek 18, paragraf G (Federal'nyj zakon ot 15 maja 2002 goda O graždanstve Rossijskoj Federacii), <http://www.antropotok.archipelag.ru/text/a010.htm> (staženo 20. 3. 2012).

Zákon o občanství Ruské federace, 2002, článek 14, odstavec 1, paragraf G, <http://www.consultant.ru/online/base/?req=doc;base=LAW;n=88963> (staženo 20. 3. 2012).

Zákon o státní politice Ruské federace ve vztahu ke krajanům v zahraničí, 1999 (O gosudarstvennoj politike Rossijskoj Federacijej v otnošenii sootečestvennikov za rubežom) <http://www.msrs.ru/commandpapers/russia/81.html> (staženo 20. 3. 2012).

Sekundární zdroje

Knihy

Allison, Roy. *Central'naja Azija i Zakavkaz'je: Regional'noje sotrudničestvo i faktor rossijskoj politiki*. Moskva: Moskovskij Centr Karnegi, 2004.

Birgerson, Susanne, M. *After the breakup of a multi-ethnic empire: Russia, successor states, and Eurasian security*. Westport, Conn.: Praeger, 2002.

- Darchiashvili, Vakhtang. „Turkmenistán“. In *Rusko jako geopolitický aktér*, ed. Petra Kuchyňková, Tomáš Šmíd, 174-182. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2006.
- Drábek, Antonín. *Současný vývoj Estonska: Postup hospodářské transformace a vývoj estonské společnosti v letech 1994-1998*. Praha: Balt-East, 1999.
- de Haas, Marcel. *Russia's foreign security policy in the 21st century: Putin, Medvedev, and beyond*. Londýn: Routledge, 2010.
- Hodač, Jan, Petr Strejček. *Politika Ruské federace v postsovětském prostoru a střední Evropě*. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2008.
- Hogan-Brun, Gabriele a kol. *Language politics and practices in the Baltic states*. Tallinn: Tallinn University Press, 2009.
- Horák, Slavomír. *Rusko a Střední Asie po rozpadu SSSR*. Praha: Karolinum, 2008.
- Jackson, Nicole, J. *Russian foreign policy and the CIS: theories, debates and actions*. New York: Routledge, 2003.
- Kolsto, Pal. *Russians in the former Soviet republics*. London: Hurst, 1995.
- Kolsto, Pal. *Political construction sites: nation-building in Russia and the post-Soviet states*. Boulder: Westview Press, 2000.
- Kuchyňková, Petra. „Utváření ruské zahraniční politiky po roce 1991 v postsovětském prostoru“. In *Rusko jako geopolitický aktér*, ed. Petra Kuchyňková, Tomáš Šmíd, 14-50. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2006.
- Laruelle, Marlene. *Russia's Central Asia policy and the role of Russian nationalism*. Washington: Johns Hopkins University Press, 2008.
- Laryš, Martin. „Ukrajina“. In *Rusko jako geopolitický aktér* ed. Petra Kuchyňková, Tomáš Šmíd, 68-90. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2006.
- Neukirch, Claus. „Russia and the OSCE: Influence of Interested Third and Disinterested Fourth Parties on the Conflicts in Estonia and Moldova“. In *National integration and violent conflict in post-Soviet societies: the cases of Estonia and Moldova*, ed. Pal Kolsto, 234-242. Lanham: Rowman & Littlefield, 2002.
- Nygren, Bertil. *The Rebuilding of Greater Russia: Putin's foreign policy towards the CIS countries*. Londýn: Routledge, 2007.
- Pipes, Richard. *Rusko za starého režimu*. Praha: Argo, 2004.
- Sakwa, Richard. *Russian politics and society*. New York: Routledge, 2008.
- Sakwa, Richard. *Soviet politics in perspective*. New York: Routledge, 1998.

Vdovin, Alexandr. *Russkije v XX veke*. Moskva: Olma-Press, 2004.

Sakwa, Richard. *The rise and fall of the Soviet Union, 1917-1991*. Londýn: Routledge, 1999.

Tsygankov, Andrei, P. *Russia's foreign policy: change and continuity in national identity*. Lanham: Rowman & Littlefield Publisher, 2010.

Vykoukal, Jiří, Bohuslav Litera, Miroslav Teichman. *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*. Praha: Libri, 2000.

Odborné články

Kamer, Mark. „NATO, the Baltic States and Russia: A Framework for Sustainable Enlargement“. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)* 78, č. 4, (2002): 731-756, <http://www.jstor.org/stable/3095754> (staženo 20. 4. 2012).

King Charles a Neil J. Melvin. „Diaspora politics: Ethnic Linkages, Foreign Policy and Security in Eurasia“. *International Security* 24, č. 3, (zima 1999/2000): 108-138, <http://www.jstor.org/stable/2539307> (staženo 20. 3. 2012).

Pavlenko, Aneta. „The status and use of russian in the Post-soviet space“. *Voprosy filologii* 32, č. 2, (2009): 27-35, <http://dlib.eastview.com.ezproxy.is.cuni.cz/browse/doc/21579165> (staženo 5. 5. 2012).

Peyrouse, Sébastien. „Nationhood and the Minority Question in Central Asia. The Russians in Kazakhstan“. *Europe-Asia Studies* 59, č. 3, (2007): 481-501, <http://www.jstor.org/stable/20451364> (staženo 20. 4.2012).

Shevel, Oxana. „Russian National-building from Yeltsin to Medvedev: Ethnic, civic or purposefully ambiguous“. *Europe-Asia Studies* 63, č. 2, (2011): 179-202, <http://dx.doi.org/10.1080/09668136.2011.547693> (staženo 30. 3. 2012).

Simonsen, Sven, G., „Compatriot Games: Explaining the 'Diaspora Linkage' in Russia's Military Withdrawal from the Baltic States“. *Europe-Asia Studies* 53, č. 5, (2001): 771-791, <http://www.jstor.org/stable/826369> (staženo 25. 4.2012).

Tolz, Vera. „Forging the Nation: National Identity and Nation Building in Post-Communist Russia“. *Europe-Asia Studies* 50, , č. 6, (1998): 993-1022, <http://www.jstor.org/stable/154053> (staženo 20. 3. 2012).

Tsygankov, Andrei, P. „If not by tanks, then by banks? The role of soft power in Putin's foreign policy“. *Europe-Asia Studies* 58, č. 7, (2006): 1079-1099, <http://www.jstor.org/stable/20451289> (staženo 5. 5. 2012).

Zevelev, Igor., „Russia’s policy toward compatriots in the former Soviet Union“. *Russia in Global Affairs* 6, č. 1, (2008): 49-62, http://eng.globalaffairs.ru/number/n_10351 (staženo 2. 4. 2012).

Novinové články

Alas, Joel. „News Estonia. Putin calls for diaspora Russians“. *The Baltic Times*, 5. července 2006, <http://dlib.eastview.com.ezproxy.is.cuni.cz/searchresults/article.jsp?art=0&id=9728639> (staženo 5. 5. 2012).

Archdeacon, Talis, Saule. „PACE President Criticizes Baltics on Minority Right“. *The Baltic Times*, 27. září 2007,

<http://dlib.eastview.com.ezproxy.is.cuni.cz/browse/doc/12651114> (staženo 5. 5. 2012).

Berdyev, Ilmurad. „Do ethnic Russians feel well in Turkmenistan?“. *The Times of Central Asia*, 2. července 2003,

<http://dlib.eastview.com.ezproxy.is.cuni.cz/searchresults/article.jsp?art=0&id=5066030> (staženo 5. 5. 2012).

„Central Asia. Russian state duma calls on Turkmenistan leadership to cancel unilateral decision to revoke dual citizenship accord with Russia“. *AP-Blitz*, 23. června.2003

<http://dlib.eastview.com.ezproxy.is.cuni.cz/searchresults/article.jsp?art=0&id=5040834> (staženo 5. 5. 2012).

„Demographic situation in Abkhazia“, *The Messenger*, 29. dubna 2010,

<http://dlib.eastview.com.ezproxy.is.cuni.cz/browse/doc/21866751> (staženo 15. 5. 2012).

„Protocol ending Turkmen-Russian dual citizenship Publisher“. *The Times of Central Asia*, 24. dubna 2003,

<http://dlib.eastview.com.ezproxy.is.cuni.cz/searchresults/article.jsp?art=0&id=4918361> (staženo 5. 5. 2012).

Tracevskis, Rokas, M. „Politics and history: Lithuania and the Slavs“. *The Baltic Times*, 6. dubna 2011, <http://dlib.eastview.com.ezproxy.is.cuni.cz/browse/doc/24543367>

(staženo 5. 5. 2012).

Ostatní

Legvold, Robert. „Interesy velikých deržavv Central’noj Azii“. In *Strategičeskie perspektivy veduščie državy, Kazachstan i central’noaziatskij uzal*, ed. Robert Legvold (Cambridge: MTI-Press, 2004),

http://carnegieendowment.org/files/8462Thinking_Strategically_Legvold.pdf (staženo 10. 5. 2012).

Muiznieks, Niel. „Russians in Latvia - History, Current Status and Prospects“ (příspěvek přednesený v rámci přednáška na Univerzitě Tubingen, Německo, 8. listopadu 2004), <http://www.mfa.gov.lv/en/policy/4641/4642/Muznieks/> (staženo 25. 4. 2012).

Peyrouse, Sébastiene. „The Russian minority in Central Asia: Migration, politics, and language“ (příspěvek vytvořen pro The Kennan Institute, Woodrow Wilson International Center for scholars, Washington D.C., 2007).

Přehled zahraniční politiky Ruské federace, 2007, http://www.mid.ru/brp_4.nsf/sps/3647DA97748A106BC32572AB002AC4DD (staženo 8. 4. 2012).

Poleshchuk, Vadim. „Estonian Minority Population and Non-discrimination“ (příspěvek v rámci Legal Information Centre for Human Rights, Tallinn, 2006).